شین سترګي مستخدمین

(په افغانستان کي)

لیکوال :

محمد معصوم هوتک

1

شين سترگي مستخدمين

(په افغانستان کي)

ليکوال:

محمدمعصوم هوتک

تورنتو ـ کاناډا

PUBLISHED BY:
Sahaf Book Publishing Institution
Quetta
2006

بسم الله الرحمن الرحيم

د خپروونکي يادښت

دا اثر چي فاضل ليکوال د" شين سترګي مستخدمين" نوم پر ايښی دی د حجم او ظرفيت له مخي کوچنی اثر دی.

خو دمفهوم په لحاظ خورا غني او له معنٰی ډک اثر دی. ښاغلي ليکوال د غربي او افغاني منابعو په حواله اکاډميک کوشش کړی دی او داسي مواد يې په دغه اثر کي سره راټول کړي دي چي د افغانستان په ننني وضعيت کي د عبرت درس ځني اخيستل کيږي، نن هم د "اين جوګانو" رفاهي او عمراني مؤسسو په تشکيلاتو کي اماتور انجنيران، کارپوهان او تخنيکي ماهران هڅه کوي چي د افغانستان د بيا جوړولو په نوم جيبونه ډک کړي او په اصطلاح يو ځل بيا تاريخ تکرار کړي.

ښاغلو لوستونکو ته دي معلومه وي چي هر سورمخی او شين سترګی زړه سواند نه دی او نه د يوه عالي او پرمخ تللي کلتور نماينده دی.

موږ افغانانو ته په کار ده چي خپل هرڅه د پردو په لاس جوړېدو ته پرې نه ږدو.

هوتک صاحب خو زیار ګاللی دی چي د تیرو وختو د ناوړو پېښو په هکله موږ ته مستند مواد په لاس راکړي، په راتلونکو وختو کي به هم د هوتک صاحب په څېر یو څوک پیدا کېږي او ناوړي څېرې به لکه څنګه چي دي هماغسي ښیي.

د هوتک صاحب دغه اثر د یوه تاریخ حیثیت لري او د تاریخي پېښو لوستل د نړۍ د پوهانو په قول انسانانو ته د عبرت توصیه کوي.

صحاف نشراتي مؤسسه د خپلو نشراتو په لړ کي د (شین سترګي مستخدمین) نشرول یو نېک فال بولي لوی څښتن دي هوتک صاحب او د هیواد نورو لیکوالو او ناشرانو ته دا توفیق ورکړي چي داسي آثار ولیکي او خپاره یې کړي چي زموږ د زورول سوي ولس ښېګڼي پکښې وي.

په پای کي هوتک صاحب ته زموږ اداره د دې اثر مبارکي وایي او په دې لار کي د نورو هڅو توان له لویه خدایه ور ته غواړي.

د صحاف نشراتي مؤسسې اداره

کوټه ـ ۲۰۰۶م پسرلی

٥

فهرست

شمیره	سرلیک	مخ
۱.	سریزه	۹

لومړۍ برخه د امیر عبدالرحمٰن خان د پاچهۍ دوره

شمیره	سرلیک	مخ
۲.	مسیو ژیروم	۱۹
۳.	سرسالټرپاین	۲۳
۴.	سر توماس مارتین	۲۸
۵.	فرانک. اې. مارتین	۲۹
۶.	جان الفریډگرې	۳۱
۷.	ډاکټراومېرا	۳۵
۸.	کپتان گریسباخ	۳۶
۹.	ارتر کولینز	۴۰
۱۰.	مسټرسټیوارټ	۴۲
۱۱.	مسټر میکډرماټ	۴۳
۱۲.	مسټرمیډلټن	۴۴
۱۳.	تارنټن	۴۵
۱۴.	کمیران	۴۶
۱۵.	مسټربراون	۴۷
۱۶.	مېرمن ډالي	۴۷
۱۷.	دوکتورللیاس همیلټن	۴۸
۱۸.	مسټرکلیمینس	۵۱
۱۹.	والټر	۵۳
۲۰.	مسټرریچیز	۵۳
۲۱.	فلیشر	۵۴

6

دوهمه برخه ـ د امير حبيب الله خان
(سراج الملةوالدين) دوره

۲۲. اي ـ سي ـ جيوټ ۵۵
۲۳. بېکر ۶۰
۲۴. مسټرسميت ۶۱
۲۵. سټ ۶۳
۲۶. مسټرهاليډې ۶۳
۲۷. جېمز ميلر ۶۴
۲۸. ډاکټراوون ۶۵
۲۹. د غاښو ډاکټر ۶۸
۳۰. فينل ۶۹
۳۱. ټېلر ۶۹
۳۲. پير کرافورډ او پاټريک کيلي ۷۰
۳۳. ډار بي ۷۰
۳۴. الکساندر مکرابرټ ۷۰
۳۵. رضابيګ ۷۱
۳۶. ډاکټرماني بيګ ۷۱
۳۷. ډاکټر منيرباى ۷۱

❁ ❁ ❁

د چاپ حقوق يې له خپرونكي ادارې سره دي.

د كتاب پېژندنه:

د كتاب نوم	::	شين سترگي مستخدمين (په افغانستان كي)
ليكوال	::	محمد معصوم هوتک
د ليكلو كال	::	۲۰۰۳ م
د ليكلو ځاى	::	ټورنټو ـ كاناډا
د چاپ ځاى	::	يونايټيډ پريس ـ كوټه
د چاپ كال	::	۱۳۸۵ل ـ ۲۰۰۶م
د چاپ شمېر	::	(۱۰۰۰) زر ټوكه
خپروونكى	::	صحاف نشراتي مؤسسه
كمپوز او ډيزاين	::	د صحاف نشراتي مؤسسې اداره
بيه	::	(۶۰) كلداري

شين ستر ګي مستخدمين

سریزه

امیردوست محمدخان (۱۷۹۲ـ ۱۸۶۳م) د خپل امارت په لومړۍ دوره کې د خپلو نهه ویشتو ورونو یوه جرگه د کابل په ښار کې را و غوښتله، چې ریاست یې د ده مشر ورور نواب عبدالصمد خان کاوه (دوهمه خور ۱۲۴۲ق). د افغانستان د هماغه وخت تاریخي قلمرو یې د خپل پلرني میراث په توگه پخپلو منځو کې سره ونډې کړ، چې هر یوه پخپله ور رسېدلې سیمه کې مطلق العنانه واکمني کوله.[1] په دې ډول یې د احمدشاهي پاچهۍ پیاوړی مرکزي

---

[1] دغه مهم سند د افغانستان په ملي ارشیف کې خوندي دئ. د دغه سند له مخې کندهار (له شاه جوی څخه تر فراه پوري) د کندهاري ورونو (کهندل خان و پردل خان و مهردل خان...)، کابل او کوهدامن تر بامیانه پوري د امیردوست محمدخان او د هغه د سکه ورور سردار امیرمحمدخان، د غلجیو حصارک د نواب عبدالجبارخان، لغمان و جلال آباد تر خیبره پوري د نواب محمدزمان خان او ورونو، کوهاټ و هنگو (بنگښ) د نواب عبدالصمدخان، پېښور و اشنغر و توابع یې د سردار سلطان محمدخان او ورونو، لوگر و بتخاک و میدان و غوربند د سردارمحمد عظیم خان د زامنو (سردارحبیب الله خان او سردارمحمداکرم خان) په برخه و رسېد.(و گورئ: پوهاندحبیبي ـ تاریخ مختصرافغانستان ـ۲۸۷مخ ـ چاپ۱۳۶۸(ش) عام ولس له دغو واکمنیو څخه ناراضه و. د پښتو دېوان لرونکی شاعرحاجي جمعه بارکزی چې پر کندهار باندې د کهندل خان د واکمنۍ پر وخت ژوندی و، د احمدشاهي دولت پر ړنگېدلو باندې افسوس کوي او له دغه حالت څخه داسې سر ټکوي:

اوس نوبـت د کنـدل خـان دی — سـره وې نغښـت کنـدهار
و دانـې یـې کـړې خرابـې — عـالمونې کـړه ناتـار
درسـت وطـن یـې پـه حصـه کـړ — سـرې واخیسـت چـار بـرار
دربـدره یـې مخلـوق کـړه — مـال و ملـک یـې کـړ سـرکار
پـه وطـن کـې یـې پـرې نښـوو — یـو درم و یـو دینـار
سـر بـر یـې سـره وخـور — لا دوی وربې دې نهـار
کـه بانـه یـې سـوه در پـوري — نـور پر پـرده ملـک و مـزار
سـرتور سـر پښـې پیلـې دروهـه — گـوره مـه لیـل و نهـار
کـه دې خپـل سـر څنـې خـلاص کـړ — شـکر کـاره پـه بـار بـار
یـو خیـرات هـم پـر ځـان وکـه — کـه پـه پـور وې کـه پـه دار

دولت له منځه یووړ او هیواد یې د څه مودې لپاره سره تجزیه کړ. په سره ټوټه افغانستان کې سرانبو ګاونډیو او انګریزي استعمارګرو خپلې ګټې لیدلې او هر یوه پخپل وار د سیمه ییز واکمن سیله کوله او د نورو ورونو په وړاندې یې تقویه کاوه. وروسته امیر دوست محمدخان د مرکزي دولت د اعادې په فکر کې سو او د امارت په دوهمه دوره کې یې د خپلو ورونو نفوذ له منځه یووړ او پر ځای یې هیواد د خپلو زامنو په منځ کې و وېشه. دوی د خپل پلار په اجازه واکمني کوله او په دې ډول ګویا پر هیواد باندې یو راز مرکزیت واکمن و. دغه مرکزیت د امیر تر مړینې(۱۸۶۳م) وروسته بیا سره کمزوری سو، زامنو یې پخپلو منځو کې شخړې پیل کړې او هیواد ته یې د انګرېزي لښکرو د بیا را بهېدلو لپاره پلمه برابره کړه. انګرېزي لښکري د خیبر، کورمې او بولان له لارې پر هیواد را و بهېدلې او د هیواد پال امیرشیرعلي په زړه چاودني سره هیواد بې سره بې رهبره سو د کابل تخت انګرېزي ګوډاګي امیرمحمد یعقوب خان ته و رسېد او د ګندمک شرموونکی تړون پر افغان ولس تحمیل سو. د افغان و انګلیس دوهمه جګړه پیل سوه او ملي مبارزینو بیا د هیواد د خپلواکۍ او پیاوړې مرکزیت لپاره لېښې را وغښتل. د دغو هلو ځلو په لړ کې د غازي سردار محمد ایوب خان په مشرۍ ملي لښکرو د کندهار په میوند کې انګرېزي یرغلګرو ته د ۱۸۸۰م کال د جولای پر اووه ویشتمه داسې سخت ګوزار ورکړ چې اغېزه یې د انګلستان تر پارلمانه و رسېده او د وخت واکمن ګوند له قدرته ولوېدی. انګرېزانو د افغانستان په باب پر خپله پالیسي باندې نوې کتنه وکړه او د دې لپاره چې د یوه پیاوړي ملي دولت د جوړېدلو مخه یې نیولې او پر ځای یې خپل یو خواخوږی سردار تخت ته رسولی وي، له سردار عبدالرحمان خان سره د کابل د تخت پر تسلیمېدلو باندې موافقې ته و رسېدل او نوموړی سردار د امیرعبدالرحمان په نامه د کابل پر تخت کښېنوست. امیرعبدالرحمان خان د ژوند ډېرې سړې و تودې لیدلي وې. د افغانستان د خلکو په خوی و خصلت او د انګرېزي صاحبانو، روسي او پارسي ګاونډیو په نیت و مطلب پوه امیر و. له مطلقه واکمنۍ سره یې د زړه مینه وه او د همدې مقصد لپاره یې د هیواد

10a1

لیبل گریفین، عبدالرحمان خان او جنرال ستیوارټ په دغه غونډه کي
انګریزانو د عبدالرحمان خان پاچهي ومنله ۱۱ /اګسټ / ۱۸۸۰ع

له خلکو سره په ډېر شدت و حدت او له انګرېزي حکامو سره په ډېره نرمۍ چلند کاوه. ده د اداري خورا پیاوړی استعداد درلود او په هیواد کي یې د خپلو مخالفینو له بې رحمانه ټکولو او مضبوط امنیت را وستلو وروسته د دولتي جوړښت د سمون او بدلون لپاره یو لړ کارونه و کړل او پرڅنګ یې د صنعت و تخنیک لوري ته تر هغي اندازې پوري پاملرنه واړوله، چي د ده واکمنۍ ته ګواښ متوجه نکړي. ده په هیواد کي د کوچنیو صنایعو د ایجاد لپاره هلي ځلي او عملي اقدامات و کړل خو د اورګاډي د پټلۍ له غزولو سره یې په دې پلمه مخالفت کاوه، چي اورګاډی د بهرني یرغل په صورت کي د دښمن د پوځي انتقالاتو په ګړندي کولو کي مرسته کوي او که اورګاډی نه وي نو به بیا دښمن ته ډېره سخته وي، چي د افغانیستان غوندي غرني هیواد په لوړو و ژورو کي خپل پوځي قطعات اکمال کړي[1].

---

[1] دا نظر اصلاً د انګرېزانو و. لیون. بې. پولادا لیکي(انګلیسان تل له افغانستان څخه د اور ګاډي د تېرولو له موضوع سره له دې امله حساس وو، چي پر هندوستان باندي یې د روسانو د احتمالي برید له بابته اندېښنه در لو ده). نوموړی پولا دا زیاتوي (په افغانستان کي د اور ګاډي د غزولو پلان د امیر امان الله خان د اصلاحاتو یوه ډېره مهمه برخه وه. په لومړي سر کي یې غوښتل له کابله تر کندهاره پوري د اورګاډي پټلۍ وغزوي او وروسته یې هیله در لوده، چي له کندهاره یې تر هراته پوري هم اوږ ده کړي. اروپا ته د ده د سفر په ترڅ کي یې په دې باب له الماني او فرانسوي شرکتو سره خبري وکړې لو وروسته یې دوسلو د مشهور او رسوا شخص سر باسیل زهاروف Sir Basil Zaharoff په مشرۍ له یوې فرانسوي سنډیکا سره د ارو ګاډي د سروې پر سر موافقه و کړه. دغه سروې د ۱۹۲۸ کال په دوبي کي د یوه ټیم لخوا پیل سوه، چي مشري یې د مایکل کلیمینسیو Michel Clemenceau او پییرماکچیف Pierre Makcheef په لاس کي وه ... دوی دواړو انګلیسي مقامات د سروې په جریان باندي خبرول. په سپتمبر کي کلیمینسیو او زهاروف په پاریس کي د انګلستان سفارت ته خبر ورکړ، چي له کابله تر کندهاره او بیا تر هراته پوري سروې د ماچیف لخوا په ډاډه توګه بشپړه سوې ده.) پو لادا دغه مطالب له هغه نیمه رسمي لیک څخه اخیستي دي،چي په پاریس کي د انګلستان شارژدافیر سر ټریوور ډاوسن Sir Trevor Dawson لخوا د انګلستان د بهرنیو چارو د وزارت د ماوراء بحار د ډیپارټمنټ مشر سر اډوارډ کرو Sir Edward crowe ته د ۱۹۲۸ ع کال د سپتمبر پر اتلسمه نېټه لیږل سوی و. (و ګورئ: Leon B. Poullada د Reform and Rebellion in Afghanistan, ۱۹۱۹-۱۹۲۹ لیکنه ـ ۱۴۲ مخ ـ ۱۹۷۳ ع چاپ).

امیر عبدالرحمان په ۱۸۸۵م کال د بر تانوي هند د انګرېزي حکامو په بلنه له ګورنر جنرال لارډ ډفرین (Dufferin) سره د کتلو لپاره راولپنډۍ ته رسمي سفر وکړ. هورې یې له انګرېزي واکمنانو سره خپله دوستي نوره هم پسې پیاوړې کړه او پر ځنګ یې ځیني صنعتي مؤسسي وکتلې او له ځینو بهرنیو ماهرانو سره یې په هیواد کي د یو شمېر کوچنیو کارخانو د جوړولو په باب خبري اتري، مشورې او قرار دادونه و کړل. یو شمېر بهرني ماهران یې پخپل شخصي لګښت استخدام کړل چي هغوی بیا په کابل کي د سکې وهلو، کارتوس او توپک و توپ جوړولو، آهنګرۍ، دباغۍ، بوټ جوړولو، صابون پخولو، او نورو سپکو صنایعو تاداو کښېښوو. پخپله امیر هم له لاسي کارونو او کسب و صنعت سره له وړکتوبه مینه درلوده. په دې باب د ده له خولې داسي لولو:(...وقتی طفل بودم از خواندن و نوشتن متنفر بودم، او قات خودرا در کارخانجات پدرم در کارنمودن با عمله جات مصروف میداشتم و اشتیاق مجددانه زندګانی من در آن زمان فقط این بود که عمل بنایی و تفنګ سازی و ریخته ګری و نجاری و آهنګری و کارهای دیګر رابیاموزم و درهمه این صنایع به خوبی ماهرشدم... درزمانی که درخاک روسیه سکنا داشتم... درآن وقت کار زرګری و میناکاری و تذهیب کاری وغیره آموختم.) (۱) د امیر په روزنه کي د جنرال شیرمحمدخان رول ډېر و. دا سړی جدید الاسلام انګرېز و، چي تر مسلمانېدو د مخه یې نوم کېمبل و.

علامه حبیبي د مستر کیمپل Campbellپه باب لیکي:

(مستر کیمپبل چي د افغانستان په تاریخ کي په کیول مشهوره دئ، په ۱۸۳۳م کي له شاه شجاع سره له لودیانې څخه د کندهار پر لور حرکت وکړ. د کندهار په جګړه کي یې (۱۲۴۹هـ ق) د سردار اکبر خان

(۱)سفر نامه و خاطرات امیر عبدالرحمان خان و تاریخ افغانستان ـ ایرج افشارسیستانی ـ ص۳۳۴ـ ۱۳۶۹ش . تر دې وروسته دغه اثر د (سفر نامه...) په نوم یادوم.

په مشرۍ د سردار دوست محمد خان د ۱۲زرو لښکرو په مقابل کې د شاه شجاع د لښکرو د دوو بټالیون مشري پر غاړه در لوده. د شاه شجاع تر ماتي وروسته په جګړه کي ټپي سو او د دوست محمد خان لښکرو ته په لاس ورغی. کیول تر دې پېښې وروسته په کابل کې د امیر د توپخانې افسر سو او د میاشتي یې ۴۰۰روپۍ معاش در لود.... د موهن لال په قول د کیول لومړی اسلامي نوم د اسلام د منلو په سر کې عبدالله خان و، خو د امیرعبدالرحمان په شهادت بیا... شیرمحمد خان و.)

(و ګورئ: اریانا مجله ـ۱۱ـ ۱۲ګڼې ـ ۵۷۱ ـ ۵۷۸ مخونه ـ ۱۳۴۴ش کال د شل مقالې، دریمه برخه، ۱۲۴مخ په حواله). د امیر په مستخدمینو کې ځیني عادي کسان او له خپل مسلک سره مینه وال خلک وو، چي د مادي امتیازونو او پیسو ګټلو په مقصد یې د امیر نوکرۍ ته غاړه ایښې وه خو ځیني یې بیا سیاسي خلک وو او امیر په سیاسي چارو کي ورسره سلا مشوره کوله. په صنعت او حرفت کي د دوی کار کول د پرنګیانو په اصطلاح سایډ بیزنس(Side Business) و. یو شمېر یې مطلق دوکه بازان او یوه ډله یې جاسوسان او له استخباراتي شبکو سره تړلي کسان وو. امیر په کابل کي د کارخانو او فابریکو لپاره اوسنی پل هارتل ته نژدې یوه ټوټه مځکه و ټاکله او پر دغه ځای یې (علم ګنج) نوم کښېښوو. دی وایي: (یک قطعه زمین که معروف به علم گنج میباشد و به جهت بنانمودن کارخانجات و فابریکها، مناسبت داشت انتخاب نمودم،زیرا که اراضی مذکور خارج از شهر کابل و متصل به شهر میباشد و این اراضی اززمینهای دیگر حول و حوش آنجا و سیع تر بود. علاوه بر این هوای آنجا هم سالم بود و این نقطه منظر خوبی داشت ویک طرف آن نهری بود که به جهت ماشینهاو دیگهای بخار و غیره در کارخانه آب برساند و طرف نشیب این زمین، رود کابل میگذشت که تمام فاضلاب کارخانجاترا می برد.)[1] په دغه وخت کي افغانستان په نسبي توګه له هغي انزوا څخه راوتلی و، چي

[1] سفر نامه ـ ص ۳۳۷

د څو لسیزو کورنیو جګړو له اسیته ور په پېښه سوې وه او د لویدیځي نړۍ یو شمېر خلک یې له نامه او مسایلو سره یو څه اشنا سوي وو. په انګرېزي مطبوعاتو کي د امیر او د هغه د کفایت او اداري په باب نشرات کېدل او ان تر دې، چي مستقل کتابونه د ده په باب ولیکل سول. زما د مطالعې له مخي په نونسمه او شلمه میلا دي پېړۍ کي د افغانستان په پاچهانو کي تر امیر عبدالرحمان او امان الله شاه پر ته د بل هیڅ یوه ټولواک په باب دومره زیات نشرات نه دي سوي.

د امیرعبدالرحمان په در بار کي له ځینو کسانو سره دا فکر و، چي د اروپایي ماهرانو د استخدامولو پر ځای به ښه دا وي، چي افغاني زلمیان بهر ته د تحصیل لپاره ولېږل سي. دې نظر دومره نفوذ کړی و، چي امیر مجبور سو پخپل کتاب(تاج التواریخ) د هغه د رد په باب څرګندوني وکړي. البته د امیر دربار د دې نه و، چي څوک دي په زغرده خپل نظرونه بیان کړلای سي خو له قراینو داسي ښکاري، چي خارج ته د افغاني زلمیو د لېږلو پلویان موجود وه. امیر د اروپایي اشخاصو چي معمولاً انګرېزان وو، د رابللو په برخه کي خپل اقدام داسي توجیه کړی دئ (بعضی او قات مر دم ازین رویه من که اهالی خارجه را به مملکت خود آورده ام، ایراد می نمایند و تعجب میکنند چرا به عوض اهالی افغانستان، معلم از خارجه می آورم، خود اینها را به فرنگستان نمی فرستم... جواب اینست: اولاً این اقدام خرچی گزاف داشت... ثانیاً مکرراً به اطباء و صنعتگرهای خود گفتم که پسرهای خودشان رانزد من بیاورند تا آنها را به ممالک خارجه بفرستم ... ولی این خواهش مرا غیر از خاموشی جوابی ندادند... ثالثاً اتباع من السنه خارجی نمی دانند. اگر به ممالک خارجه می رفتند، مدتها لازم بود که صنایع عملی بیاموزند... رابعاً بخیال من بعضی از مشرقیان که به اروپا بجهت تحصیل علوم می روند، بعوض اینکه فضیلت و قابلیت مردمان اروپا را اکتساب نمایند، عادات ذمیمه اروپایی ها را مثل شرب مسکرات و قمار و غیرها اخذ

و با خود حمل نموده و به وطن خود وارد مینمایند. ازین جهت به اعتقاد من کار عاقلانه این است که جوانان وطن خود را تحت نظارت خود تربیه نمایم ....)[1] دا چي دې اوږده اقتباس به درانه لوستونکي د امیر په د لایلو قانع کړي وي که یا؟ زه څه نسم ویلای. خو امیر د خپل دغه اقدام لپاره ځان په قانع کړی و.

ځیني افغاني مؤرخین د امیرعبدالرحمان خان هغه کارونه، چي د یوې پیاوړي مرکزي ادارې لپاره یې سرته رسولي وو او دا کارونه د هماغه وخت د سره ټوټه ټوټه افغانستان لپاره یوه بنسټیزه اړتیاوه(لکه نن چي هم ده)، د ده د اداري شقاوت او استبداد تر سیوري لاندي راولي او سرسري پر تېرېږي. البته د منځنیو پېړیو مجازات او مطلقه استبداد ته خو د توجیه هیڅ راز لار نه برابرېږي، خو که څوک د(طالب) ټاپه راباندي ونه وهي، نو زما په نظر د سړې سینې څېړونکي د ده په ځینو اقداماتو، په تېره بیا په هیواد کي د بشپړ امنیت راوستلو او د صنعت د رواجولو په پروسه کي داسي نښانې موندلای سي، چي د یوه مدني نظام د راتلو لپاره یې عیني بنسټونه و بولي او لکه څرنګه، چي وینو د ده خلف امیرحبیب الله او د ده د دربار ځینو منورینو پر همدغو بنسټو باندي په هیواد کي د پوهي او تخنیک د رواجېدلو مبارزه بنا کړه او پر مخ یې بوتله. د سراجي عصر منورینو د یوه پیاوړي مرکزي دولت په نستوالي کي د خپلو ارمانو تحقق ته لار نسوای موندلای. د دې خبري یادونه به هم ضروري وي، چي د دغو تخنیکي او صنعتي تشبثاتو انګېزه پخپله دربار او د هغه اراکینو ته د نسبتاً مدني او عصري ژوند برابرېدل و. ولس ته یې کومه ښېګڼه نه رسېدله. امیر که د برېښنا جنرېټر دراوه، مراد یې د پاچهي ماڼۍ روښانول و، که یې حربي کارخانې جوړولې، که یې ډاکټران و انجنیران راغوښتل، مقصد یې د قدرت ساتنه او ځانو ته د اسایش برابرول و.

---

[1] سفر نامه و..... ـ ۳۳۱ـ ۳۳۳ مخونه

امریکایي انجنیرجیویټ د (افغان موټر شرکت) Afghan Motor Company تاسیسولو په باب په دې ارتباط داسي خبري کوي دی لیکي (Afghan Motor Co) کابل ته د مالونو راوړلو او بیرته هندوستان ته د افغاني صادراتو د لېږلو په نیامت تنظیم سوي و. امیر خپلو خلکو ته له دې بابته وینا وکړه او له هغوی څخه يې و غوښتله چي په دغه شرکت کي پانگه وا چوي. امیر د شرکت د گټو بیانولو په ترخ کي وړاندیز وکړ چي څوک دي دېرش زره، څوک شل زره روپۍ شرکت ته ور کړي. د امیر وړاندیز د حکم معنا لرله او طبیعي ده خلکو په دغه شرکت کي پانگه واچوله. د دې کمپنۍ نوم د شرکت د ودانۍ پر سر په دومره غټو تورو ولیکل سو، چي له څو میله واټن څخه به لیدل کېدی. خو د شرکت له موټرو څخه بل هیڅ کار وا نه خیستل سو، بې له دې چي د حرم مېرمني او د امیر غلام بچه گان او د هغوی سامانونه له یوه ځایه بل ته و لېږدوي! جیویټ زیاتوي: ده امیر ته وړاندیز وکړ چي له دغو لاریو څخه دي یوه پېښور ته ولېږل سي، چي له هغه ځایهGate value را نقل کړي، ځکه د دغو پرزو له بابته د برېښنا د فابریکې یو مهم کار معطله دئ که دغه سامانونه د پیل د گاډیو پر ځای په موټر کي رانقل سي، درې میاشتي وخت پکښې سپمېږي. دی زیاتوي چي دا پلان د عملي کېدو پړاو ته نژدې سوی و، چي یو ځا امیر ته و ویل چي که دغه سامان آلات په لارۍ موټر کي را نقل سي، امکان لري د موټر رنگ وتوږل سي! او امیر تر نوموړي پلان تېر سو!(Asia مجله ـ د ۱۹۲۰ع کال د جون گڼه) خو له دې ټولو ملاحظاتو سره سره بیا هم سترگي نسي پټېدلای، چي د غو محدودو پر مختگونو پر عامه ذهنیت باندي هم اغېزه ښندله او د راتلونکو تنویري فعالیتو لپاره يې زمینه برابروله. د بهرنیو ماهرانو د استخدامولو کار د امیرحبیب الله خان (سراج الملة والدین) لخوا پسې تعقیب سو. نوموړي امیر په هیواد کي د ځینو مدني پر مختگو لپاره په ذهني لحاظ تر خپل پلار

زیات آماده و. دی د خپلو اسلافو او اخلافو په پرتله تر ټولو زیات بامطالعه امیر تېر سوی دئ. امریکایي انجنیر A.C.Jewette د ده ذکاوت ستایي او لیکي: (امیرحبیب الله خان... په فارسي، پښتو، عربي، اردو، تورکي او یو څه انګلیسي پوهېدی... امیرحبیب الله خان، چي مالیدلی و یو ډېر روښانفکر او مستعد افغان و. دی د پیاوړي شخصیت څښتن و او پیاوړې حافظه یې وه....په کابل کي استوګن اروپایان او دغه راز افغانان سره له دې چي دی د خپلو لغزشونو له امله غندي، خو پر دې خبره متفق دي، چي دی په خپل هیواد کي د واکمنۍ لپاره په ټوله معنا ډېر ښه شخص و.)[1] اوسکارفون نیندر الماني چي د یو هیئت په مشرۍ کابل ته تللی و (۱۹۱۴ع)، د امیر حبیب الله خان په باب د انتقاد پر څنګ ښه نظر هم لري او نوموړی امیر د رسا فکر څښتن بولي. (افغانستان د هند ستره دروازه ـ ۷۴ مخ) .

زموږ د زماني مورخ اروابناد فرهنګ پخپل کتاب (افغانستان درپنج قرن اخیر) کي د ده په باب داسي وایي (... از نظر دانش شخصی امیر باسواد ترین و بامطالعه ترین پادشاه سلسله محمد زایی از عصر امیردوست محمدخان تا به امیر امان الله خان به شمول خود امان الله خان بود. این مطلب را شاهد بیطرفی مثل راجا چندراپرتاب سیاستمدار هندی که خود در ادب فارسی مطالعه داشت، تایید نموده و راجع به اولین ملاقاتش با او در پغمان درسال ۱۹۱۵می نویسد: امیر در ادبیات فارسی ید طولایی داشت وغالبا از آثار نویسندګان بزرګ سلف نقل قول می کرد.)[2]

له دې یادونو څخه مي مراد دادئ، چي امیرحبیب الله خان د خپل پلار په شان، مستبدالرایه پاچا نه و او لکه وړاندي چي مي و ویل

---

[1] جیویټ ـ An American Engineer in Afghanistan ـ ۳۲۷، ۳۲۸ مخونه

[2] فرهنګ ـ میرمحمدصدیق ـ افغانستان درپنج قرن اخیر ـ دوهم ټوک ـ ۴۸۹ مخ ـ ۱۳۷۳ش

په ذهني لحاظ د نوي مدنیت لپاره آما ده سړی و.

په افغانستان کي د دغه وخت د بهرنیو مستخدمینو په باب ما (هوتک) د خپلو څېړنو په ترڅ کي د یوې رسالې په حجم یاداښتونه راغونډ کړي دي، چي دا دئ له درنو لوستونکو سره یې شریکوم او په خپل خیال کي مي دي، چي د امکاناتو په صورت کي یې د یوه مستقل اثر په توګه چاپ کړم. دا یاداښتونه ما(شین سترګي مستخدمین) بللي دي. د (شین سترګي) نوم د کندهار په حوزه کي د پرنګیانو او نورو اروپایانو لپاره کاربړي او ښایي په نورو پښتني سیمو کي هم رواج ولري.

لومړۍ برخه

د امیرعبدالرحمان خان د پاچهۍ دوره

۱۸۸۰-۱۹۰۱م

مسیو ژیروم M.Jerom*

دا سړی د فرانسې تبعه او لومړنی اروپایي انجنیر دئ چي د امیرعبدالرحمان خان له خوا استخدام سوی او کابل ته رابلل سوي و. نوموړی د بر ښښنا انجنیر و.[1] دا سړی موږ د امیرعبدالرحمان له خولې پېژنو. د ملي بیوگرافۍ قاموس په لومړي ټوک کي د سر سالټر پاین د ماموریت د بیان په ترڅ کي د ده یادونه سوې ده او بې له دې، چي نوم یې واخلي لیکي، چي سر سالټر پاین تر ورک سوي فرانسوي انجنیر وروسته لومړنی اروپایي دئ، چي افغانستان ته تللی دئ.[2] په تاج التواریخ (دلاهور، مشهد، تهران په دریو سرو چاپونو او د پېښور چاپ پښتو ژباړه) کي یې نوم په همدې شکل لیکلی او په انگریزي ژباړه کي یې Jerome ثبت کړی دئ. په سراج التواریخ کي د دې سړي نوم

---

*غبار په (افغانستان درمسیرتاریخ -۶۴۵مخ)کي دي د (شورم کریتسگر)په نامه راپېژني.

[1] دغه مستخدمین زیاتره د انجنیر او مهندس په نامه یاد سوي دي. دا چي رشتیا به هم پخپل فن کي د دغه راز دگرۍ څښتنان وو، ما ته په دقیقه توگه معلومات نسته. امریکایي انجنیر اې. سي. جیویټA.C.Jewett چي د امیرحبیب الله خان په وخت کي کابل ته رابلل سوی و، پخپلو یاداښتو کي لیکي: (د امیر له فرانسوي اشپز پرته، چي یو آرټیسټ و او د زیاترو اروپایانو په شان یې د میاشتي یو زر هندۍ روپۍ تنخواه وه، نورو ټولو اروپایانو ځانونه انجیران بلل.) دی زیاتوي (د تعجب وړ نه ده، چي د افغانانو په نظر انجنیر یعني گیج (سربداله) سړی؟ د جیویټ په باب به پر خپل ځای مفصل وړغېږم.)

[2] وگورئ:The Dictionary of National Biography - لومړی ټوک -۵۷۸-۵۷۹- مخونه - دا کسفورډ یونیورسیټي پریس چاپ.

(شورم کریشگر) دئ هورې لولو: (و مقارن این حال شورم کریشگر) نام فرانسوي که درفن توپ وتفنگ سازی و غیره آلات حرب مهارت تامه داشت جهت اجرای کار کارخانه بخاری که در این سال به کابل احداث و ماشین های گوناگون بتوسط مستر مذکور که از حضور مامور کلکته شده و از فرنگستان به خواهش حضرت والا خریده و در کابل رسیده بود وارد پشاور گردیده چون ملازمت این دولت را اختیار کرده بود مخارج او را محمد اکبرخان بادامی با امر و اجازت حضرت والا کفایت نمود....(سراج التواریخ جلد ۳ صفحه ۲۵۴).

د سراج التواریخ مولف وروسته زیاتوي چي د ۱۸۸۶ع کال د دسمبر پر ۲۹مه له پاریس څخه د نومړي فرانسوي لیک امیرعبدالرحمان ته ورسید او په هغه کي بې د پنځو تنو لایقو انجنیرانو او دغه راز خپل ورور لپاره افغانستان ته د ور تگ اجازه غوښتې وه. امیر د ده عریضه منظور او په پېښور کي يې د بادامو د خرڅولو مامور محمد اکبرخان ته سپارښتنه وکړه چي دوولس زره انگلیسي پونډه د بانک له لاري پاریس ته د مستر شورم کریشگر لپاره ولیږي څو له هغه څخه کابل ته د خپل سفر لپاره استفاده وکړي. دغه راز يې مستر شورم ته سپارښتنه کړې وه چي له پاریس څخه له ځان سره د طب یو ډاکټر هم کابل ته د امیر لپاره راولي.(سراج التواریخ ۳جلدصفحه۲۹۵) څرنگه چي د دغه فرانسوي مستخدم په باب د تاج التواریخ څرگندوني تر یوې اندازې مشرح بیان دئ، ځکه نو غواړم دلته ټوله را نقل کړم. امیر وايي (زه د ماشینو په اهمیت ښه پوه وم خو بهرنیو او کورنیو ستونزو موقع نه راکوله، چي د صنایعولوري ته په بشپړه توگه پام واړوم. په ۱۳۰۲ق کال له خپل پوه او دانشمند اشنا لارډ ډفرین سره، چي په هغه وخت کي يې پرهندوستان حکم چلاوه، دکتني لپاره راولپنډۍ ته تللی وم. په دغه وخت کي يې د مسیو ژیروم په نامه یو فرانسوی مهندس را ته

کېدلو کي دي هغه تجارتي و سیاسي سیالۍ او رقابتونه دخېل نه وي، چي هماغه وخت کي د سرو زرو د مرغۍ (هندوستان) پر سر د اروپایي انحصارګرو تر منځ روان وو او خبره یې آن څو واره جګړو ته رسولې وه.

دا یادابنت ما د ۲۰۰۲م کال په اکتوبر کي کښلی و. اوس (فبروري۲۰۰۳م) چي د ستیفن ویلر د کتاب The Ameer Abdur Rahman د لوستني موقع راته برابره سوه او هورې مي د مسیو ژیروم په باب څرګندوني وکتلې، نومي خپل تېر ګومان په یقین بدل سو. ستیفن ویلر لیکي: (که څه هم عبدالرحمان پخپل پایتخت یا د پاچهۍ په کوم بل ځای کي د انګرېزي استازي له همېشنۍ استوګني سره هیڅ کله هم خپل لږ شانته تمایل نه ؤ ښوولی، خو د هغو اروپایانو له خدمت څخه د استفادې لپاره په خوښۍ سره تیار و، چي دی د ځانونو آمر او استخداموونکی و ګڼي. په دې لړ کي یې... د مسیوژیروم په نامه د برېښنا یو فرانسوی انجنیر استخدام کړ. نوموړی د یوه کشمیري مسلمان په مشوره، چي هغه هم د امیر له مستخدمینو څخه و[1] په کابل کي د وسلو د کارخانې د تاسیس لپاره یوه استادانه طرحه ورکړه... مسیوژیروم په دې شرط د امیر خدمت ته حاضر سوی و، چي د ده په کارخانو کي به یې هیڅ کوم انګرېز نه استخدامېږي...)[2]

---

[1] دغه کشمیری مسلمان عبدالسبحان خان نومېدی، چي له امیر سره تر نوکرۍ پخوا یې د هند حکومت د سروې په ډیپارټمنټ کي کار کاوه. پخپله څانګه کي ماهر سړی و او له همدې امله یارقند ته و لېږل سو. د افغان و انګلیس د جګړې پر وخت یې هم د نقشه اخیستونکی په توګه کار کاوه. وروسته یې استعفا ورکړه او د امیر عبدالرحمان خان خدمت ته حاضر سو. ویل کیږي، چي په دغه وخت کي یې له انګلیسانو سره د سختي دښمنۍ مخ پر ایښی و.

علامه حبیبي وایي، چي د جلال آباد شاهي باغ د همدغه عبدالسبحان خان په مهندسۍ په ۱۸۸۵ م کي جوړ سوی دئ، (تاریخي پېښلیک - ۲۰۹ مخ)

[2] و ګورئ: The Ameer Abdur Rahman د Stephen Wheeler لیکنه - ۲۱۸، ۲۱۹ مخونه - لندن - ۱۸۹۵ م.

کېدلو کي دي هغه تجارتي و سیاسي سیالۍ او رقابتونه دخېل نه وي، چي هماغه وخت کي د سرو زرو د مرغۍ (هندوستان) پر سر د اروپايي انحصارګرو تر منځ روان وو او خبره يې آن څو واره جګړو ته رسولې وه.

دا یادابښت ما د ۲۰۰۲م کال په اکتوبر کي کښلی و. اوس (فبروري۲۰۰۳م) چي د ستيفن ویلر د کتاب The Ameer Abdur Rahman د لوستني موقع راته برابره سوه او هورې مي د مسیو ژیروم په باب څرګندوني وکتلې، نومي خپل تېر ګومان په یقین بدل سو. ستيفن ویلر لیکي: (که څه هم عبدالرحمان پخپل پایتخت یا د پاچهۍ په کوم بل ځای کي د انګرېزي استازي له همېشنۍ استوګني سره هیڅ کله هم خپل لېړ شانته تمایل نه ؤ ښوولی، خو د هغو اروپایانو له خدمت څخه د استفادې لپاره په خوښۍ سره تیار و، چي دی د ځانونو آمر او استخداموونکی و ګڼي. په دې لړ کي يې... د مسیوژیروم په نامه د برېښنا یو فرانسوی انجنیر استخدام کړ. نوموړی د یوه کشمیري مسلمان په مشوره، چي هغه هم د امیر له مستخدمینو څخه و[1] په کابل کي د وسلو د کارخانې د تاسیس لپاره یوه استادانه طرحه ورکړه... مسیوژیروم په دې شرط د امیر خدمت ته حاضر سوی و، چي د ده په کارخانو کي به يې هیڅ کوم انګرېز نه استخدامېږي...) [2]

---

[1] دغه کشمیری مسلمان عبدالسبحان خان نومېدی، چي له امیر سره تر نوکرۍ پخوا يې د هند حکومت د سروې په ډيپارټمنټ کي کار کاوه. پخپله څانګه کي ماهر سړی و او له همدې امله یارقند ته و لېږل سو. د افغان و انګلیس د جګړې پر وخت يې هم د نقشه اخیستونکي په توګه کار کاوه. وروسته يې استعفا ورکړه او د امیر عبدالرحمان خان خدمت ته حاضر سو. ویل کېږي، چي په دغه وخت کي يې له انګلیسانو سره د سختي دښمنۍ مخ پر ایښی و.

علامه حبیبي وايي، چي د جلال آباد شاهي باغ د همدغه عبدالسبحان خان په مهندسۍ په ۱۸۸۵ م کي جوړ سوی دئ، (تاریخي پېښلیک - ۲۰۹ مخ)

[2] و ګورئ: Stephen Wheeler د The Ameer Abdur Rahman لیکنه - ۲۱۸، ۲۱۹ مخونه - لندن - ۱۸۹۵ م.

له دې څخه ښکاري چې په برتانوي هند د دغه انګلیسي ضد انجنیر ترې تم کېدل عادي خبره نه ده او زما مخکنی ګومان پر ځای و.

سرسالټر پاین[*] Sir Salter pyne

د دغه انګرېزي مهندس د استخدامولو جریان موږ ته په دوه ډوله را رسېدلی دئ. تاج التواریخ د امیر له خولې لیکي، چې د فرانسوي مهندس میسوژیروم تر ترې تم کېدلو وروسته د ده په لاس پېرودل سوي سامانونه په کابل کې کریاب پراته وو. امیر وایي زه د دې سړی نه وم، چې یو کار دي پیل کړم او پر نیمګور دي یې پرېږدم. ځکه مې نو په هندوستان کې خپل سفیر جنرال امیرمحمدخان[1] ته ولیکل، چې د مسیوژیروم پر ځای یو بل مهندس له ترجمان سره را ولېږي. نوموړی همدغه سرسالترپاین، چې په کابل کې په مسټرپاین سره مشهور و، له منشي سلطان محمدخان[2] سره یو ځای کابل ته راولېږل. دوی دواړه د ۱۸۸۷ م کال په اپرېل کې کابل ته راورسېدل.

په سراج التواریخ کې بیا لولو: (و مقارن این حال مستر پاین نام و دوتن معدن شناس چینی و یک تن هندی که به منظوری امنای

(*) په افغانستان درپنج قرن اخیر - اول جلد - اول قسمت - ۴۱۲ مخ کې "ساترپاین" راغلی دئ.

(۱) علامه حبیبي د دغه افغاني سفیر نوم جنرال میراحمدخان ښوولی دئ. (پښتنلیک - ۲۱۱ مخ) په افغانستان درمسیر تاریخ - ۶۸۲ مخ او د انګرېزي تاج التواریخ په ۲۳ مخ کې "امیر احمدخان" راوړی دئ.

(۲) سلطان محمد خان اصلاً هندوستاني و. کابل ته تر راتګ د مخه یې په هندوستان کې د افغاني نماینده جنرال امیراحمدخان منشي توب او ترجماني کول. وروسته بیا امیر عبدالرحمان خان خپل میرمنشي و ټاکه. .Life of Amir Abdur Rahman د همدغه سلطان محمد خان په قلم و لیکل سو، چې وروسته یې پارسي ترجمه د تاج التواریخ په نامه لومړی وار له مشهده (۱۹۰۱م)، بیا له بمبیي (۱۹۰۴ م) څخه خپره سوه. پارسي مترجمین یې غلام مرتضٰی خان قندهاری او حسین علی شیرازي دي. د تاج التواریخ پښتو ژباړه د ښاغلي عبدالقیوم زاهد "مشوانيې" لخوا سرته رسېدلې او د دانش کتابتون په همت په ۲۰۰۱ م کال چاپ سوې ده.

ګورنمنت عالیه هند برای لازمت دولت علیه افغانستان به خواهش حضرت والا شرف انتخاب یافته... در روز سه شنبه پنجم: جمادی الثانی محمداکبرخان مامور فروش بادام و مقیم شهر پشاور را فرمان شد... که مصارف زاد و راحله راه آنها را از آنجا تا کابل بدهد...) (سراج التواریخ ۳جلد ۲۹۷ صفحه) د سراج التواریخ پورتنی بیان د ۱۳۰۴ه ق د حوادثو په ترځ کي راغلی دئ دا کال له ۱۸۸۷ع سره سمون خوري. انګلیسي منابع بیا په دې باب بل راز بیان لري. د دغو منابعو له مخي امیرعبدالرحمان خان په ۱۸۸۷م کال له یوه انګرېز مهندس سرتوماس مارتین (۱۸۵۰ - ۱۹۰۶ م) سره په کابل کي د ځینو صنعتي کارو په باب موافقه وکړه او نوموړي مهندس خپل استازی سرسالتر پاین کابل ته ولېږی. سالتر پاین لومړنی انګرېز دئ چي د افغان و انګلیس تر جګړې وروسته په کابل کي استوګن سو.[1] دا موافقه به غالبه په هندوستان کي د افغاني استازي جنرال امیراحمد خان لخوا سر ته رسېدلې وي او د تاج التواریخ په بیان کي به هم مطلب همدا خبره وي.

سالتر پاین کابل ته تر رسېدلو وروسته د مسیوژیروم لخوا رانیول سوي کار خانې او ماشینونه سره تنظیم کړل او په کار یې واچول. په هغو کي د ترکاڼۍ، برمه کارۍ، ولډنګ کارۍ، ارې و رندې دستګاوي شاملي وې. د دې پر څنګ یې د سر توماس مارتین د شرکت په مرسته یوه جبه خانه، یوه ضرابخانه (د سکو وهلو دستګاه) او څو نوري دستګاوي او ورکشاپونه جوړ کړل. لکه وړاندي چي مو هم یادونه وکړه، امیر د کابل سیند پر غاړه د صنعتي کارخانجاتو لپاره یوه ټوټه مځکه تخصیص کړه او د "علم ګنج" نوم یې پر کښېښوو. دا مځکه دننې

---

[1] و ګورئ: ډکشنري آف نېشنل بیوګرافي - اول ټوک - ۵۷۸ مخ - اکسفورډ. سرتوماس مارتین د Under The absolute Amir د مولف فرانک مارتین مشر ورور و، چي وروسته به پر خپل ځای پر و برغېړو.

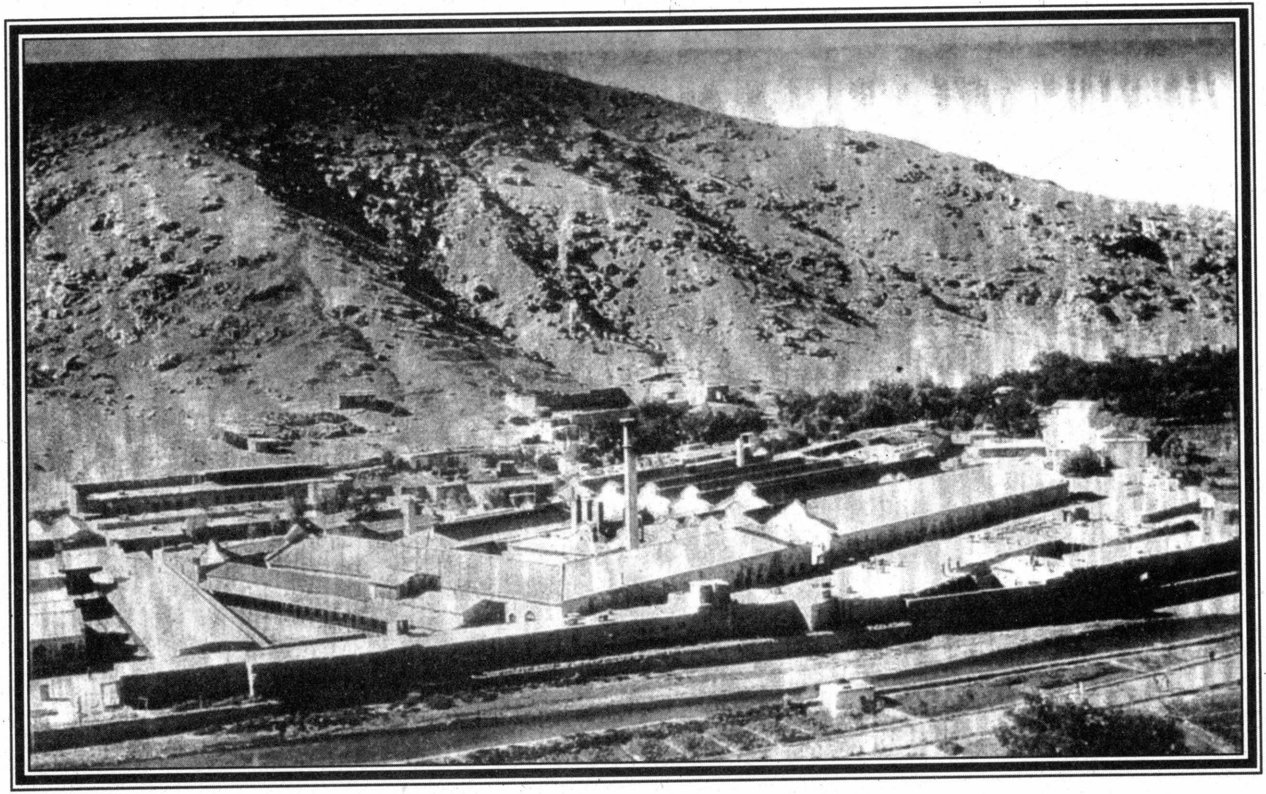

د کابل ماشینخانه

کابل د ابن سينا روغتون ته مخامخ د رود پر شمالي څنډه واقع ده چي اوس هم د ماشينخانې په نامه يادېږي. مسټر پاين په کابل کي له څو مياشتو استوګني وروسته د کارخانو کار هندي کارګرانو ته پرېښوو او پخپله انګلستان ته په رخصتي ولاړ. دی اوولس مياشتي وروسته بيرته راستون سو. دا وار يې له ځان سره درې تنه نور هم راوستل چي يو يې جان الفرډ ګرې John Alfred Glfred [1]، بل يې مسټر سټيوارټ Mr. Stewart او دريم يې مسټر ميډليټن Mr. Middleton نوميدی.

پر مسټرپاين باندي د کابل هوا ښه نه لګېده او همدا سبب و، چي د خپل استخدام نيمه موده يې له افغانستانه بهر تېره کړه. خوله دې سره سره امير عبدالرحمان خان د ده له کاره راضي و او ليکي "... علاوه بر احداث نمودن کارخانه جات مسترپاين بعضی خدمات ديگر هم بمن نموده است..."[2] رشتيا خبره هم دا ده چي سرسالټرپاين د مهندسۍ پر څنګ سياسي ماموريت هم درلود او له کابله يې د بيا بيا وتلو سبب په ښکاره "د هوا نه لګېدل" بلل سوي خو ما ته داسي ښکاري، چي دې سفرونو به سياسي انګېزه هم لرله.

سرسالټرپاين د امير باوري سړي و او کله چي يې غوښتل له برتانوي هند سره د خپل هيواد د پولو پر سر خبري پيل کړي، له همدغه مسټرپاين څه يې د ځينو مسايلو او مراسلو په برخه کي کار اخيستی دئ. امير له خپل تربور سرداراسحاق خان سره تر جګړې وروسته په کال ۱۸۰۹م کي د هندوستان

---

[1] جان الفرډګري د امير عبدالرحمان خان جراح و، چي په افغانستان کي يې د خپلي استوګني بيان په يوه پنډ کتاب کي کړی دئ. دا کتاب At the court of the Amir نوميږي او په ۱۹۰۱ م کال له لندنه خپور سوی دئ. علامه حبيبي کابل ته د سټيورټ او مډليټن راتګ د ۱۸۹۱ م کال په پېښو کي راوړی خو د سرسالټر پاين د راتګ کال يې ۱۸۸۹ م (۱۳۰۷ ق) ښودلی دئ. (د افغانستان تاريخي پېښليک - لومړی ټوک ۲۱۲-۲۱۳ مخونه. ۱۳۵۳ ش)

[2] سفرنامه و ... ۳۴۸ مخ.

وایسرا ته د یو لیک په ترڅ کي د افغانستان او برتانوي هند تر منځ د پولي له ټاکلو سره تیاری و ښود. لارډ لنسډون Lord Lansdown د امیر په جواب کي ور ته څرګنده کړه چي د لارډ رابرتس Lord Roberts په مشرۍ به یو هیات کابل ته درسي. دا هماغه رابرټس و، چي د غازي محمد ایوب خان په مشرۍ د افغاني لښکر له خوا د کندهار په میوند کي د انګرېزانو تر سختي ماتي وروسته له افغاني مبارزینو څخه د غچ اخیستلو په نیت له یوه لوی لښکر سره پر افغانستان را اوښتی و او افغانانو ته یې د سر و مال درانه تاوانونه رسولي وو. امیر عبدالرحمان خان د دغي مسئلې په باریکۍ ښه پوهېدی، ځکه یې نو غوښتل، چي د لارډ رابرتس د سفارت په لار کي ځنډ و ځنډ راولي او د هند له برتانوي مقاماتو سره خپل مسایل د سر مارتیمر دیورنډ پر لاس حل کړي. هندي مقامات د امیر په دغه تعلل پوه سول او امیر ته یې د یوه لیک په ترڅ کي، چي د یوه التیماټوم حیثیت یې درلود، ولیکل: "د هندوستان دولت نه سي کولای د امیر مبهمو وعدو ته انتظار و باسي". امیر سمدلاسه د هند وایسرا ته ولیکل، چي: "مسټر پاین به زما لیک در وړي او ستاسي سره به د دغه سفارت په باب لازم ترتیبات و نیسي" خو مسټر پاین ته یې لارښوونه وکړه چي ورو ورو سفر وکړي او هندوستان ته ځان په ځنډ و رسوي، ځکه امیر غوړېدلی و، چي د لارډ رابرتس د خدمت موده مخ پر بشپړېدو وه. امیر عبدالرحمان خان وایي، چي د دغه تدبیر په واسطه مي خپل مقصد تر سره سو ـ لارډ رابرتس انګلستان ته ولاړ او ماسمدلاسه د سرمارټیمر دیورنډ هیات کابل ته و مانه[1].

له دې بیانه مي هدف د ډیورنډ د منحوسي کرښي په باب نظر څرګندول او د دغي بدمرغي پېښي د جریان څېړل نه دي، بلکي مراد مي د امیر او مسټرپاین د ډېرو نزدې اړیکو ښوول دي. په دې کي به څه شک نه وي، چي مسټر پاین ته به همدا ماموریت ټاکل سوی و چي

---

[1] د تفصیل لپاره و ګورئ: سفرنامه ... ۴۴۷ـ۴۴۹ مخونه.

د امیر د باور تر جلبولو وروسته د انګریزي مقاماتو د نقشو د عملي کېدو لپاره په اصطلاح مځکه پسته کړي. ده په زیاترو رسمي مراسمو کي برخه اخیستله. امیر به دلاس روغبړ ورسره کاوه. جان الفرېډ ګري لیکي "امیر عبدالرحمان ته له مزار شخه کابل ته د راستنېدلو پر وخت د هر کلي لپاره مسترپاین او دوه نور انګلیسي انجنیران تر ښار د باندي کلای قاضی ته ور وتلي وو.[1] دغه راز کله چي د سرمارټیمر دیورنډ هیات کابل ته ورسېد، د امیر د هر کلي پیغام د همدغه سالتر پاین لخوا ور ته و لوستل سو[2].

مستر پاین ته په کابل کي پر روغتیایي ستونزو سربېره ځیني نور خطرونه هم پېښ سول. کابل ته د ده د دوهم سفر ملګری او د امیرعبدالرحمان خان شخصي جراح جان الفرېډ ګرې پخپلو یاداښتو کي لیکي چي (کابل ته زموږ تر رسېدلو نزدې دوې اوونۍ وروسته موږ د آس په سپرلۍ د کابل رود پرغاړه ګرزېدلو. مستر پاین تر موږ وړاندي و او کله چي پر یوه موږ(کونج) راتاو سوو، ګورو، چي د ده درک نسته. لږ څه وړاندي مو یوړغ تر غوږو سو، چي و مو کتل زموږ بدرګه سپاهي په تاخته ځان رود ته و رساوه او یو څوک یې له سینده راوکیښ)[3] دا سړی مستر پاین و، چي که د افغان سپاهي مرسته نه وای نو امیر به د خپل یوه دوست انجنیر له خدمته بې برخي سوي وای.

سرسالترپاین د ۱۸۹۵م کال په مي کي له کابله ولاړ او د مستر کلیمینس او مستر والتر مېرمني یې، چي کابل ته د ځومیاشتو تفریح لپاره راغلي وې، له ځان سره بوتلې.[4]

---

[1] جان الفرېډ ګري ـ At the court of the Amir ـ ۳۵۵ مخ ـ لندن ـ ۱۹۰۱ م.

[2] ستیفن ویلر ـ The Ameer Abdur Rahman ۲۰۴ مخ ـ لندن ـ ۱۸۹۵م.

[3] جان الفرېډ ګري ـ ۹۰ـ۹۱ مخونه.

[4] ستیفن ویلر ـ The Ameer Abdur Rahman ۲۲۵ مخ ـ لندن ـ ۱۸۹۵م.

سر توماس مارتین Sir Thomas Martin

سرتوماس مارتین(۱۸۵۰-۱۹۰۶م) په هندوستان کي د یوه انګلیسي شرکت بنسټ اېښوونکی انګرېز مهندس او د افغانستان لپاره جنرال اجنټ(سر استازی) و، چي په ۱۸۵۰م کال د مارچ پر شپږمه د انګلستان د بر منګهم په ښار کي زېږېدلی و. پلار يې پاتریک ویلیام مارتین Patrick William Martin نومېدی او د برمنګهم د څرمنو د صنایعو څښتن و. توماس مارتین تر لومړنیو زده کړو وروسته په برمنګهم کي د والش په انجنیري شرکت کي شامل سو او په ۱۸۷۴م کي د هندوستان د کلکتې په ښار کي د دغه شرکت د یوه برانچ د پرانیستلو لپاره هغه ښار ته ولاړ. هورې يې پخپل نامه یوه څانګه تاسیس کړه چي دغي څانګي بیا په ۱۸۸۹م کال د بنګال د او سپني او پولادو کمپنی جوړه کړه. د هندوستان د اور ګاډو د جوړولو زیاتره کارونه د دغي کمپنی لخوا سرښته سوي او د بنګال د سونډو(کتان) د زیاترو کارخانو و دانی د همدغي کمپنی لخوا جوړي سوي وې.

توماس مارتین د ۱۸۸۷م کال په سرکي د افغانستان له امیر، عبدالرحمان خان سره تر پېژندلو وروسته د نوموړي امیر لخوا په افغانستان کي د ځینو صنعتي تاسیساتو د جوړولو لپاره د نماینده په توګه و ګومارل سو. توماس مارتین د همدې مقصد لپاره سرسالتړ پاین کابل ته ولېږی. پخپله توماس مارتین په افغانستان کي کارنه دی کړی خو د ده د شرکت استازي سرسالتړپاین د نوموړي شرکت په مرسته یو شمېر کارخانې او ورکشاپونه جوړ کړل، چي همدغو ورکشاپونو د یو شمېر عصري صنایعو د منځ ته راتلو زمینه برابره کړه. توماس مارتین له امیرعبدالرحمان سره د سیاسي مسایلو په برخه کي پر له پسې همکاري کوله او امیر انګلستان ته د خپل زوی سردارنصرالله خان د سفر د سرښتي کار د همدغه توماس مارتین پر غاړه واچاوه او دی يې د سفر د هیات د مشر په توګه وټاکه.

د امیر د زوی سردارنصرالله خان دغه سفر په ۱۸۹۵م کال کي پېښ سو او په انګلستان کي د همدغه کال د می له څلېرویشتمي څخه د سپتمبر تر دریېمي پوري د رسمي مېلمه په توګه پاته سو. په دغه سفر کي که څه هم امیر خپل هدف، یعني له انګلستان سره د مستقیمو دیپلو ماټیکو اړیکو ټینګولو ته و نه رسېد، خو له توماس مارتین سره یې مناسبات د پخوا په شان دوستانه پاته سول. کله چي سردارنصرالله خان له انګلستانه خپل هیواد ته ستنېدی، نوموړي توماس مارتین خپل کشر ورور فرانک مارتین ور سره ملګری کړ. فرانک مارتین په کابل کي د مستر پاین پر ځای د کارخانجاتو عمومي انجنیر و ټاکل سو، چي بیان به یې په وروستیو پاڼو کي ولولئ. توماس مارتین ته د۱۸۹۵کال په اګسټ کي د انګلستان لوی لقبKnight ور کړه سو او په دا بل کال یعني د ۱۸۹۶م کال د اپریل پر نهه ویشتمه مړ سو.(۱)

فرانک. اې. مارتین Frank .a. Martin

دا انګلیسي انجنیر د پاتریک ویلیام مارتین زوی او د سر توماس مارتین کشر ورور و. نوموړی دوه واره کابل ته تللی و. واردواره په ۱۸۸۹م کي کابل ته و رسېد. امیر ورته د ورکشاپو په څنګ کي د استوګني لپاره ځای ورکړ. دوهم وارپه۱۸۹۵م کي د امیر د زوی سردارنصرالله خان سره له لندن څخه د کابل پر لور د سفر ملګری سو. دا چي تر لومړي وار راتګ وروسته څه وخت له کابله ووت، زما سره دقیق معلومات نسته خو له قراینو داسي ښکاري چي له سردارنصرالله خان سره به لندن ته د هغه د سفر پر وخت له کابله وتلی وي. د دغه سفر دبدرګه هیات مشري د ده د مشر ورور سرتوماس مارتین پر غاړه وه او دی به هم غالباً د هیات غړی و. کابل ته له دوهم وار ورتګ

(۱) د تفصیل لپاره و ګورئ: د ډیکشنري آف نېشنل بیو ګرافي ـ لومړی ټوک ـ ۵۷۸ـ ۵۷۹ مخونه ـ د اکسفورډ یونیورسیټي پریس چاپ.

وروسته یې څه د پاسه اته کاله په دغه ښار کي تېر کړي دي. په دې اتو کلونو کي د امیرعبدالرحمان خان د پاچهۍ وروستي شپږ کاله او د امیرحبیب الله (سراج الملةوالدین) د واکمنۍ د سر دوه یاڅه زیات کلونه شامل دي. لکه وړاندي چي و ویل سول فرانک مارتین د امیرعبدالرحمان خان د زوی سردارنصرالله خان سره له انګلستانه د کابل پر لور په ټول سفر کي ملګری و. نوموړي د خپل دغه سفر او په کابل کي د خپلي استوګني جریانات او مشاهدات په یوه کتاب کي بیان کړي دي، چيUnder the absolute Amir نومېږي او په ۱۹۰۷م کال په لندن کي چاپ سوی دئ.[۱]

فرانک مارتین د امیرعبدالرحمان خان لخوا د سرسالتر پاین پر ځای د کابل د کارخانجاتو مشر انجنیر وټاکل سو. د امیر په در بار کي د ډېر عزت څښتن و. د امیر له کورنۍ او در باریانو سره دومره نزدې و، چي د هغوی په کورنیو مسایلو، شخصي مخالفتو او تربګنیو ښه پوره خبر و. د کابل شاوخوا سیمي یې تر ښو کنبلي وې. د عادي خلکو او کوڅو و بازار په حالاتو خبرېدی او دا ټول حوداث یې پخپل کتاب کي بیان کړي دي. د ده کتاب د امیرعبدالرحمان خان د پاچهۍ او د هماغه وخت افغانستان په باب پخپله نوعه کي غالبًا دوهم کتاب و، چي په لندن کي خپور سوی و.(د دغي لړۍ لومړی کتاب به غالبًا د جان الفرد ګرې وي، چي At the court of the Amir نومېږي او په ۱۹۰۱م کال په لندن کي چاپ سوی دئ، چي زه به یې پر خپل ځای در وپېژنم). د فرانک مارتین کتاب د هغه وخت افغانستان په تېره بیا کابل، د امیر، دربار او د هغه وخت د اداري سیستم د پېژندلو لپاره تر ټولو مفصل او مستند کتاب دی دا کتاب پر اتلسو څپرکو وېشل سوی او په منځ کي

---

[۱] دا کتاب ما(هوتک) په پښتو ترجمه کړی او په جرمني کي د افغانستان د کلتوري ودې ټولني په همت په ۲۰۰۴م کال چاپ سوی دئ.

د عبدالرحمان خان دربار - په عکس کي سردار حبيب الله خان هم ناست دئ

(د فرانک مارتين رسامي)

ځیني انځورونه او عکسونه هم لري. د کتاب زیاتره انځورونه د فرانک مارتین پخپل لاس رسم سوي دي. نوموړي له رسامۍ سره مینه درلوده او پکښې ماهر ښکاري. په پاړسي او اردو ژبو یې خبري کولای سوې.

فرانک مارتین د امیرحبیب الله خان د پاچهۍ د دوهم کال په پای یا د دریم په سر کي له کابله ووت او د پېښور له لاري هندوستان ته ستون سو.

جان الفریډ ګرې (۱) John Alfred Gray

دا سړی د امیرعبدالرحمان خان جراح ډاکټر و، چي په ۱۸۸۹م کال د سرسالتړپاین لخوا امیر ته ورمعرفي سو. ګرې له مسټرپاین سره په لندن کي وپیژندل او دا هغه وخت و، چي پاین د افغانستان له لنډ سفر څخه ستون سوی او د امیر لخوا یې د ځینو ماشین آلاتو د پېرودلو او د انجنیرۍ په کار کي د مرستیالانو او یوه انګلیسي جراح د استخدامولو احکام له ځان سره وړي وو. د جان الفریډ ګرې ټول مسلکي ژوند تر دغه ګړیه، چي له مسټرپاین سره معرفي کېدی، په لندن کي تېر سوی و او هورې یې د نقرس ناروغۍ ډېر ناروغان تر علاج لاندي وو. د کابل د امیر په دربار کي د ده د استخدامولو یوه انګېزه هم دا وه، چي امیر د نقرس په ناروغۍ مبتلا و. په لندن کي د ده استاد ډاکټر لاوډر برنټن Dr.Lauder Brunton نومېدی.

جان الفریډګرې کابل ته د لومړي وار راتګ په لار کي د ۱۸۸۸م کال په سپټمبر کي هندوستان ته ورسېد. هورې یې د افغانستان په باب ښه زیاته اندازه معلومات تر لاسه کړل او د همدغه کال په مارچ کي یې له مسټرپاین او دوو نورو انګلیسي انجنیرانو (سټیوارټ او میډلیټن) سره یو ځای افغاني بګړۍ تر سر تاو کړې، له پېښوره مخ پر کابل رهي

---

(۱) د جان الفریډ ګرې په باب مو معلومات له هغه کتابه راغونډ کړي دي چي د ده په قلم لیکل سوی او په کال۱۹۰۱م له لندنه خپور سوی دئ. دا کتاب At the court of the Amir نومېږي.

سول. د سفر وسایل(افغاني جامې، خیمه،اسان او نور لوازم) ور ته د امیرعبدالرحمان خان د استازي عبدالخالق خان لخوا برابر سوي وو.

د سراج التواریخ مولف هم دې ته ورته بیان لري. دی لیکي: (و هم در این وقت مسترپاین نام انګلیس که خدمت و ملازمت دولت افغانستان را اختیار کرده و از حضور اقدس والا جهت خریدن آلات و ادوات کارخانه بخاری در فرنګستان رفته بود با دوتن انجنیر از مردم انګلیس و داکتر ګرې نام و دوازده تن مستری از مسلمانان سکنۀ هند وارد کابل شده...) (سراج التواریخ جلد۳ صفحه۴۸۲) جان الفرید ګرې په داسي وخت کي کابل ته ورسېدی چي امیرعبدالرحمان خان د خپل یاغي تر بور سردار اسحاق خان سره د جګړې په نیت ترکستان ته تللی و(۱) دی پخپل کتاب کي لیکي (... موږ ته و ویل سوه، چي امیر په ترکستان کي له خپل یاغي تربور سره په جګړه بوخت دئ او د امیر مشر زوی شهزاده حبیب الله به موږ په قصر کي و مني. مقدماتي کتنه مو د خزانې له مشر جان محمد خان سره و سوه. له دې سړي سره مستر پاین له پخوا پېژندل...) (۲) ګرې ته د کابل د ماشینخانې په و دانیو کي ځای ور کړه سو او هورې له مسترپاین سره یو ځای اوسېدی. دی وايي (له مسترپاین ځخه مي اورېدلي و، چي په کابل کي یو ښاري روغتون سته. له څو ساتونکو سره د دغه روغتون د کتلو لپاره رهي سوم. روغتون تر ارګ د باندي د ښار او شیرپور د عسکري چوڼۍ تر منځ په یو لړ

---

(۱) امیر د سردار اسحاق خان د ځپلو په نیت د۱۳۰۶ق کال په صفره کي(۱۸۸۸م) مزار ته ولاړ او د۱۳۰۷ه کال په ذي القعده کي کابل ته راستون سو(پښنلیک ـ۲۱۰، ۲۱۱مخونه). ده د دغه پښتانه سردار له پلویانو سره دومره قاتلانه رویه غوره کړه، چي ان د انګلستان د عوامو په مجلس کي د Mr. Bradlaugh لخوا په یوه لیک کي د دغو مجازاتو له امله اندېښنه ښوول سوې وه. (و ګورئ: ستېفن ویلرـ The Ameer Abdur Rahman ـ۱۵۵مخ لندن ـ۱۸۹۵م).

(۲) At the court of the Amir. ـ۳۳ـ۳۴ مخونه. جان محمد خان د ۱۸۸۹م په سپتمبر کي د خیانت په الزام له کاره و ایستل سو.(د افغانستان تاریخي پېښلیک ـ ۲۱۲مخ)

حکومتي و دانیو کي واقع و. چونې انګرېزانو ښخوا جوړه کړې وه او The Old Mall یې بلله... یو بل روغتون په ارګ کي هم و.)[1] جان الفریډ ګرې په دغه روغتون کي خپل کار په ۱۸۸۹م کي پیل کړ. له ده سره په روغتون کي هندوستاني ډاکټرانو هم د مرستیالانو په توګه کار کاوه. دا ډاکټران، چي دی یې پوه خلک نه ګڼي، تر ده ښخوا کابل ته راغلي وو. جان الفریډ په کابل کي تر لنډي مودې کار کولو وروسته د امیر په حکم مزار شریف ته وغوښتل سو او هورې یې د امیر د خاص معالج او د مزار د پوځي روغتون د مشر په توګه کار پیل کړ. امیر ور ته په هغه کور کي د استوګني اجازه ور کړه چي تر ده ښخوا یو وخت امیر شیر علیخان ژوند پکښې کاوه او همدلته وفات سو، بیا ښخپله امیر عبدالرحمان پکښې اوسېدی او څه موده د سردار اسحاق استوګنځی و.[2] په مزار کي تر ده وړاندي د امیر معالجین دوه تنه طبیبان وو چي یو یې میرزا عبدالرشید نومېدی "دا سړی د افغانانو په پرتله تعلیم یافته ګڼل کېدی او د شپې لخوا به یې امیر ته د ښخوانیو پاچهانو کتابونه، سفرنامې، د جغرافیې، تاریخ عمومي معلوماتو هغه کتابونه لوستل، چي په پاړسي ژباړل سوي وو"[3].

جان الفریډ ګرې له امیر سره یو ځای کابل ته راستون سو او دلته د امیر او هغه د ملکې خاص معالج و خو په ښاري روغتون کې عامه خلک هم تداوي کول. دی وایي چي " د پسرلي او دوبي په موسمونو کي یې د ورځي سل... سل و دېرش ناروغان کتل او ځیني خو له ډېرو لیرو لیرو فاصلو، ترکستان، کندهار، هرات او کافرستان (نورستان ... م.هـ) څخه ور ته راتلل" [4]. د ده د دغو خدمتونو په بدل کي امیر ور ته د نوروز په جشن کي

---

[1] ر At the court of the Amir ـ ۴۱، ۱۱۵مخونه.

[2] هماغه اثر ـ ۱۵۳ مخ.

[3] هماغه اثر ـ ۱۵۶ مخ.

[4] هماغه اثر ـ ۴۲۹ مخ.

د سرو زرو مډال او پنځه زره روپۍ د انعام په توګه ور کړي.[۱]

ګرې په کابل کې د خپلې استوګنې په وخت کې فارسي ژبه یو څه زده کړه او استاد یې د امیر په دربار کې د برتانوي استازي سکرتر منشي امین الله و.[۲] دغه راز یې د افغانستان د تاریخ مطالعه هم کړې وه او د ده کتاب له لوستلو څخه سړی پوهېږي، چې په دې برخه کې د انګرېزي لیکوالو او په تېره بیا والتر بیلیو آثار کتلي وو. ده د خپل کتاب په یوه برخه کې د معاصر افغانستان د شاهانو لنډ بیان هم راوړی دئ[۳]. جان الفرېډ ګرې په کابل کې تر څه د پاسه دوو کلونو ژوند وروسته لندن ته د واده کولو لپاره د امیر په فرمان او اجازه ولاړ.[۴] او تر واده کولو وروسته د ۱۸۹۲ م کال په مارچ کې بیرته کابل ته راستون سو او امیر ته یې د نورو تحفو په څنګ کې دوه د ګولیو توپک او یو ښکاري توپک په سوغات راوړل. دا چې دا ځل یې څومره وخت په کابل کې تېر کړ، ما ته څرګنده نه سوه خو دومره راته معلومه ده چې د امیر عبدالرحمان په ژوند له کابله ووت او د ده خبره "مدنیت ته ستون سو".

جان الفرېډ ګرې ته د رخصتۍ په نیامت د تګ په وخت کې پر څلوېښت زره اته سوه روپیو کلنۍ تنخواه سر بېره اتلس زره انګلیسي پونډ هم ورکړه سول. دا وروستۍ رقم د امیر له خوا د انعام په توګه ورکول سوی و. دغه راز یې د ده تر جمان ته، چې یحیٰی نومېدی دوه زره روپۍ بخشیش منظور سوی و. ډاکتر ګرې ته له کابل څخه د وتو پر وخت جمعاً شپېته زره و اته سوه انګلیسي روپۍ او یولک شل زره کابلۍ روپۍ حواله سوې او په لاس ور کړه سوې. (سراج التواریخ ۳ جلد...).

---

[۱] هماغه اثر - ۲۹۳ مخ.

[۲] په دغه وخت کې په کابل کې د انګرېز سفیر کرنیل عطاؤالله خان و. تر ده وروسته محمد افضل خان ګنډه پور په کابل کې سفیر و ټاکل سو. (تاریخي پېښلیک - ۲۱۱ مخ).

[۳] At the court of the Amir - ۱۹۴ . ۱۹۵ مخونه.

[۴] د دغه فرمان انګرېزي ژباړه یې د خپل کتاب په ۴۴۹ مخ کې راوړې ده. د فرمان نېټه د ۱۸۹۱ م کال د جون دوهمه ده.

۳۴۵۱

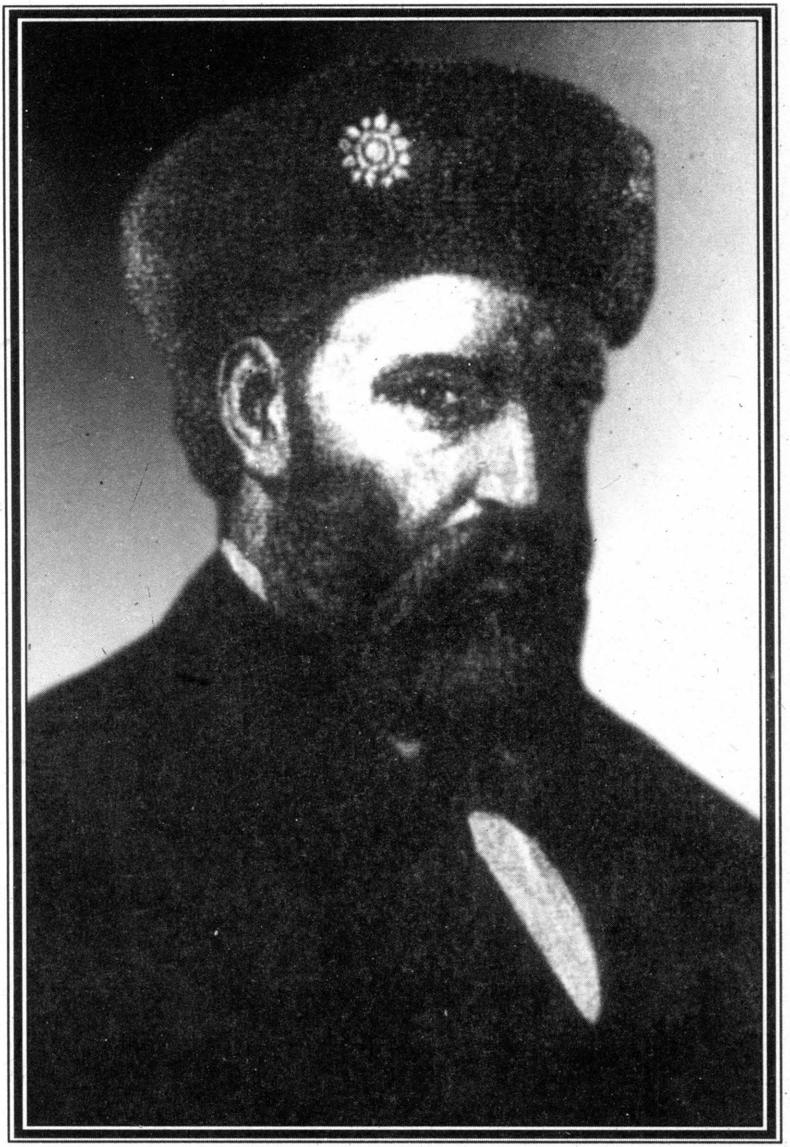

امير عبدالرحمٰن خان

د جان الفريډ ګرې رسامي

ډاکټر اومېرا Dr. O'Meara

ډاکټر اومېرا[1] د غاښو ډاکټر او افغانستان ته دوهم انګرېز مستخدم و چي په ۱۸۸۶ م کال کابل ته د دې لپاره را وغوښتل سو، چي امیر عبدالرحمان ته یوه جوړه غاښونه ورتیار کړي. نوموړی ډاکټر څو میاشتي په کابل کي پاته سو او په دغه موده کي یې څو تنه شاګردان وروزل، چي تر ټولو رسېدلی شاګرد یې صوفي عبدالحق نومېدی.

فیض محمد کاتب کابل ته د نوموړي ډاکټر د رسېدلو په باب لیکي: (در روزیکشنبه بیست و سوم ماه ذی قعده داکتر او میرا نام دندانساز که ملازمت دولت افغانستان را اختیار کرده و رهسپار خدمت شده بود وارد پشاور گردیده و میرزا عبدالخالق خان مامور فروش بادام به امر حضرت والاتهیه سفر او را نموده باعزاز و اکرام رهنورد کابل ساخت...) (سراج التواریخ جلد ۳ صفحه ۳۵۳).

ډاکټر او میرا د ۱۸۸۷ م کال په پای کي له کابله هندوستان ته ولاړ او هورې یې د امیر عبدالرحمان د شخصیت، استعداد او اداري په باب لیکني وکړې چي امیر یې یادونه پخپل کتاب (تاج التواریخ) کړې ده. د ډاکټر اومېرا په باب د تاج التواریخ تر یادونو په هاخوا ما ډېر څه و نه موندل. ستېفن ویلر د ده په باب لیکي "ډاکټر اومیرا... د غاښو جراح او د خپل مسلکي مهارت په وجه کابل ته بلل سوی و. کابل ته د ده تګ خطر ناک ګڼل کېده خو له دې سره سره دی له کابله په ټرلو تنیو ووت او له خپل سفره ډېر خوشاله او راضي و. د ده په نظر امیر په دولتي چارو ډېر مصروف و او ټوله ورځ به یې له خلکو سره لیدني کتني کولې. د ده د غاښو ایستل او نوي غاښونه ور ابښوول په عام دربار کي سر ته ورسېدل ...."

پر مستر اومېرا باندي د امیر چلند ډېره اغېزه کړې وه. دی وایي کله

---

[1] د تاج التواریخ د پارسي ترجمې په ټولو چاپو او دغه راز په پښتو ژباړه کي دا نوم مستر او میارا دئ چي زما په فکر سمه لوستنه نه ده.

چي امير په پغمان کي د دوبي له استوګنځي څخه کابل ته راستنېدی، له هر چا ان له يوې بوډۍ ښځي څخه يې د عريضي اخيستلو لپاره آس و دراوه." ستيفن ويلر زياتوي، چي "تر دغي پېښي څلوېښت کاله وړاندي يوه امريکا يي ګرځندوی مسټر هارلن Mr. Harlon امير دوست محمد خان د همداسي يوه عمل په وخت کي ليدلی و." (۱)

ډاکټر جان الفريډ ګري يې پخپل کتاب کي د امير له خولې يوه لنډه شانته يادونه داسي کوي "يو سهار امير حال را وکړ، چي د ايبکو حاکم په خوله کي د ګولۍ واری خوړلی دئ او معاينې ته يې بايد ورسم. د ناروغ تر کتلو او د ټپ تر پاکولو وروسته مي امير ته پيشنهاد وکړ، چي زخمي ته دي د سرو زرو تالو جوړ سي. امير و ويل په کابل کي يو څوک سته، چي د انګرېز غاښ جوړوونکي ډاکټر اوميرا تر لاس لاندي روزل سوی دئ. دی به ور ته دغه راز تالو جوړ کړي او که لازمه سوه مصنوعي غاښونه به ور کښېږدي"(۲) د امير مراد هماغه صوفي عبدالحق و، چي وړاندي يې يادونه وسوه.

کپتان ګريسباخ Captain Griesbach

دغه انګرېز پوځي، چي په کابل کي د امير لخوا د جيولوجيسټ په نامه استخدام سوی و، په سراج التواريخ کي يې نوم "سی ال کريس ماخ" ليکل سوی دئ هورې لولو: "و درخلال اين احوال عريضه سی ال کريس ماخ، معدن شناس انګليس به شرف مطالعه حضرت والا پيوسته چون اقتضای ملازمت و ادعای خدمت دولت افغانستان را کرده بود، عرضش پذيرفته ګشته در روز پانزدهم ماه ربيع الثانی فرمان طلب بنام او صادر شد..." (سراج التواريخ جلد ۳ صفحه ۳۸۷) دا مطلب د ۱۳۰۵ ق کال د حوادثو په لړ کي راغلی دئ او د دې کال يوه برخه په ۱۸۸۷ ع کي

---

(۱) ستيفن ويلر ـ The Ameer Abdur Rahman ـ ۲۲۰ مخ. ده کابل ته د ډاکټر اوميرا سفر په ۱۸۸۷ م کي ښلی دئ.

(۲) جان الفريډ ګري ـ At the Court of the Amir ـ ۳۴۷ مخ.

راځي. د جان الفرید ګرې له خولې هم نوموړی پیژنو. دی لیکي "په مزار شریف کي له امیر عبدالرحمان خان سره د لومړي وار پیژندګلوی او د هغه د نقرس ناروغۍ د معاینه کولو پر وخت امیر ته څیرمه یو بل اروپایي ناست و، چي کپتان ګریسباخ Captain C. L. Griesbach نومېدی. ما واورېدله چي دغه ښاغلي له امیر سره د جیولوجیسټ په توګه تقریباً دوه کاله تېر کړي وو." دی زیاتوي "د امیر تر بشپړي معاینې وروسته زه او دغه کپتان ګریسباخ یو ځای له درباره راووتو او د کپتان کور ته ولاړو او د شپې ډوډۍ مو سره و خوړه. کپتان را ته و ویل، چي له امیر سره د پاته کېدلو خیال نه لري او غواړي هند ته ستون سي او د بر تانوي حکومت تر بیرغ لاندي خدمت ته دوام ورکړي."[1] د جان الفرید له وینا داسي ښکاري چي دغه شخص په اصل کي پوځي سړی و او دا چي امیر ته څرنګه د جیولوجیسټ په نامه ور پېژندل سوی و، ما ته پوره معلومات نسته. دومره ویلای سم چي دغه په اصطلاح انجنیرانو زیاتره سیاسي او پوځي ماموریتونه درلودل.

کپتان ګریسباخ په دغه شپه جان الفرید ته د امیر عبدالرحمان خان د شخصیت، په ترکستان کي د ژوند او د سردار اسحاق خان له پلویانو سره د امیر د وحشتناک سلوک په باب اوږدې کیسې وکړې. جان وایي " مزار ته زما تر رسېدلو یو دوې اونۍ وروسته کپتان ګریسباخ له یوه بل هندوستاني ترجمان سره هند ته ستون سو." [2]

کپتان ګریسباخ په کابل کي له خپلي وظیفې څخه ناراض ښکارېدی. ده جان الفرید ته ویلي و " څرنګه د ده د کارونو مخه نیول کېده، څرنګه ده ته هر ګټور کار ناممکنه و او څرنګه په ده پسې اوازې خپرې وې، چي له ده سره د یاداښت کتابچه سته او هر ارزښتناک مینرال چي پیدا کړي،

(۱) At the Court of the Amir. ۱۶۰ مخ.

(۲) هماغه اثر ـ ۱۶۱ مخ.

تر امیر د مخه یې رپوټ بر تانوي حکومت ته ور کوي." [۱]

ګرېې وایي، دغه اوازې ده هم اورېدلي وې. ښه، دا خو د یوه انګرېز د خولې بیان دئ او لیري نه ده، چې دې ټولو خبرو دي حقیقت هم درلود موږ ته د هیواد د کانونو د موندلو او را ایستلو په برخه کې د امیر خیالات معلوم دي. دی په دې برخه کې د بهرنیانو په ارادو او نیتو ښه پوره پوه و. د هغوی استعماري مقاصد ور ته څرګند وو. دی که څه هم خپلې د زړه خبرې په بشپړ تفصیل سره نه کوي او خپلو اخلاقو ته په ګومه (کنایه) نصیحت کوي. دی وایي "به پسرها و اخلاف خود باکمال تاکید نصیحت مي نمایم که انحصار معدنیات خود را به هیچ خارجي ندهند و نگذارند در معادن آنها کمپانیهای خارجی مداخله نمایند والا دچار اشکالات عدیده شده بهانه بدست خارجی خواهند داد که در امورات مملکت... مداخله نمایند، به خیال من صحیح نیست که این مطلب را مشروحاً بیان نمایم... اشاره ازمن دراین فقره کافی باشد که پسرها و اخلاف مرامتنبه سازد که ابداً خود را با ملل خارج در کارهای پر پیچ و خم نیندازند، همین که باید از مردمان خارج از دادن امتیازات اجتناب نمایند، بلکه مخصوصاً اهل فرنگستان را نگذارند که در مملکت آنها دایماً زیست نمایند..."[۲] له دې نقل قول څخه به درنو لوستونکو ته څرګنده سوې وي، چې امیر د معدنیاتو په برخه کې پر بهرنیانو باندې شکمن و او همدا وجه وه، چې کپتان ګریسباخ په خلاص مټ د افغانستان د معدنیاتو سروې ته نه پرېښوول کېدلی.

کپتان ګریسباخ په هغه ورځ له امیر سره ناست و، چې د هراتې پلټنې یو سرتېري پر امیر باندې د توپک ډز وکړ. په دغه پېښه کې امیر بچ سو او ګولۍ په یوه غلام بچه کې و نښتله [۳] دا پېښه په ۱۸۸۸ م کې

---

[۱] هماغه اثر ـ ۴۳۱ مخ.
[۲] سفرنامه .... ـ ۳۷۸ مخ.
[۳] At the court of the Amir ـ ۲۳۶ مخ.

واقع سوې وه، چي موږ د امیر له خولې هم په خبر یو. جان الفرید د کپتان ګریسباخ له خولې وایي، په دغه شېبه کي، چي د ګولۍ واري کېږي امیر په تصادفي توګه د یو شي د را اخیستلو لپاره مخکي ته کږېږي، ګولۍ ور څخه خطا کېږي او په غلام بچه کي ننبلي. د دغه غلام بچه تداوي د جان الفرید ګرې لخوا تر پېښي دوولس میاشتي وروسته وسوه.[1] امیر دې پېښي ته خرافاتي رنګ ورکوي. دی وایي "... درماه ربیع الثاني ۱۳۰۶ ق روزی مشغول دیدن عساکر مقیم مزارشریف بودم. در این بین یکی از سربازها ګلوله از تفنګ خود به طرف من خالی نمود، چیزی نمانده بود که کشته شوم و اینکه جان بسلامت بدر بردم سری است که نه خودم و نه آنها یی که حاضر بودند توانستیم بفهمیم، چرا که فهمیدن این معنٰی ناممکن است که چطور ګلوله تفنګ وسط صندلی که روی آن نشسته بودم سوراخ نموده است و بعوض اینکه از بدن من بګذرد به غلام بچه که عقب سر من ایستاده خور ده او را سخت مجروح نموده...". امیر د دې پېښې علت له قضا و قدر او د اجل له موعد سره تړي، چي د اسلامي عقیدې له مخي یو حقیقت دئ خو وروسته بیا د خرافاتو لمن ټینګوي او اصلي علت دا سي بیانوي: "... در زمانی که طفل بودم به من ګفتند شخص مقدسی طلسمی دارد که به کاغذ مي نویسد، هر کس باخود نګاه بدارد هیچ اسلحه ناری یا اسلحه دیګر به او کار نمی کند. اول اثر این طلسم را معتقد نبودم لهذا طلسم مذکور را به ګردن ګوسفندی بسته امتحان کردم، اګر چه خیلی سعی کردم حیوان مذکور را بګلوله بزنم، ولی هیچ ګلوله به او صدمه نزد. به این دلیل ناطق به طلسم مذکور معتقد شده به بازوی راست خودم بسته از طفولیت تا کنون همراه دارم. اعتقادم این است اسباب حفاظت من همین طلسم شده است"[2].

---

[1] ستیفن ویلر ـ The Ameer Abdur Rahman ـ ۱۵۶ مخ.

[2] سفرنامه... ـ ۲۸۴ ـ ۲۸۵ مخونه.

کپتان ګریسباخ تر خپل ناکام ماموریت وروسته غالباً د ۱۸۸۸ م په پای کي له افغانستانه و وت او پر ځای یې ارتر کولینز د جیولوجیست په توګه استخدام سو. ستهفن ویلر لیکي، چي په ۱۸۹۵ م کال کي کپتان ګریسباخ د هند د جیولوجیکي سروې د مشر په توګه کار کاوه[۱].

د Historical & Political Gazetteer of Afghanistan دانشمند امریکایي لیکوال لودویک ادمکLudwig Adamac د خپل دغه ارزښتناک ضخیم اثر د پنځم ټوک، چي کندهار او جنوب ـ مرکزي افغانستان ته وقف سوی دئ، په سریزه کي د خپلو نورو منابعو او ماخذونو د یادوني په ترڅ کي د G.L. Griesbach نوم اخلي او د ده له Geological Survey of India نومي رپوټ څخه د کندهار د جیولوجیکي څېړني په برخه کي ښه ډېره استفاده کوي. دغه رپوټ د ۱۸۸۰ع کال په جون کي د نوموړي ګریسباخ لخوا برابر سوی و[۲].

ګریسباخ ته د انګلستان د حکومت لخوا د Esquire لقب ورکړه سوی و. دا لقب تر Knight لږ څه ټیټ لقب دئ.

ارتر کولینز Arthur Collins, F.G.S.

د امیرعبدالرحمان خان په تاج التواریخ کي د دغه سړي یادونه نسته او زه یې د جان الفرېډ ګرې د سفر نامې At the court of the Amir له مخي درپېژنم. ارتر کولینز د کپتان ګریسباخ وروسته د امیر لخوا د جیولوجیسټ په توګه استخدام سوی او په اصل کي د انګلستان د کورنیو چارو د دفتر لخوا د امیر استازي ته وریپژندل سوی و[×]

---

[۱] ستیفن ویلر ـ ۲۲۲ مخ.

[۲] وګورئ: لودویک ادمک Historical & Political Gazetter of Afghanistan ـ پنځم ټوک ـ د سریزي ۵ ... XIX ... XVI مخونه ـ ۱۹۸۰ع.

[×] له دې څخه ښوک داسي حدس هم وهلای سي چي د دې شخص پر غاړه به یوازي د کانونو په برخه کي د څېړني کار پروت نه و.

جان الفریډ گرې لیکي(تر ۱۸۹۲کال وروسته کله چي مسټر پاین له انګلستانه کابل ته راستنېدی، همدغه ارترکولینز یې له ځان سره راووست، چي د جیولوجیسټ په توګه یې خدمت ته شامل کړي. له مسټر کولینز سره دوه نور مرستیالان هم راغلي وو، چي یو یې د کانو مرستیال او بل یې ډبره پېژندونکی (Lapidary) و[1] دا دوهم ډېره موده په کابل کي پاته نه سو، ځکه څرګنده سوه، چي محلي کار کوونکي تر ده پخپل کار کي ډېر اغېزمن دي. جان الفریډ ګرې چي له مزار شریف څخه کابل ته راستنېدلی، پر لاري یې د بامیانو د بتانو ننداره کړې وه. دی پخپل کتاب کي لیکي(د غټ بت په سر کي د ګچو د نقاشۍ پیکه نښاني سته او مسټر کولینز جیولوجیسټ د هغو د عکاسۍ سرښته وکړه. ماته څرګنده نه سوه چي دا نقاشي چا کړي وي. د غره پر مخ د بتانو څنګ ته په ډبره کي کیندل سوي غارونه هم سته چي ځیني یې په ښکلي ډول کیندل سوي دي). ګرې زیاتوي، چي کولینز دغه غارونه کتلي او عقیده لري چي(دا په سخته ډبره کي کیندل سوي او د رانه معدني قیر استر ورکول سوی دئ)[2]د ګرې له لیکني څخه ښکاري، چي کولینز په دې برخه کي لیکني کړي دي ځکه ګرې یې نقل اخیستی او په قوسینو کي یې راوړی دئ. ارترکولینز په کابل کي د جان الفریډ ګرې د استوګي په وخت کي موجود او د جان الفریډ اشنا و. له هغه سره به تل له ښاره بهر په چکر واته. ګرې وايي(د ارتر کارونه کپتان ګریسباخ ته ورته وو. تل به د یوه ګارډ لخوا سخت تعقیبېدی... ده خو میاشتي وروسته د ځینو جیولوجیکي ساختمانو په زړه پوري عکسونه واخیستل خو سمدلاسه رپوټ ور کړه سو چي نوی جیولوجیسټ یو سیاسي ایجنټ دئ. دی کابل ته راوبلل سو او د کپتان ګریسباخ

(۱) At the court of the Amir ـ ۴۷۵مخ.

(۲) هماغه اثر ـ ۱۴۴مخ.

په شان څو میاشتي بېکاره ناست و. په پای کي ده هم استعفا ور کړه.) [۱] مسټر کولینز د شطرنج شوقي و او له امیر سره يې لوبه کړې وه خو بايللې يې وه. ګرې د کولینز له خولې لیکي(امیر کولای سي د لندن په دوهمه درجه شطرنج بازانو کي ښه ځای ولري) [۲] کولینز ښه لامبوزن هم و او کله چي له جان الفریډ ګرې سره مخ پر هندوستان روان و، ډکې ته نزدې يې د کابل په څپاند سیند کي لامبو وکړه.

مسټر سټیوارټ Stewart

مسټر سټیوارټ د توپ جوړولو تجربه کار مهندس او د انګلستان تبعه و چي د امیرعبدالرحمان خان لخوا په کابل کي د دغو چارو د پر مخ بیولو لپاره استخدام سوی و. دی په ۱۸۸۹م کال له مسټر پاین سره له انګلستانه کابل ته راغی. په عمر پوخ سړی و.(کابل ته د مسټر پاین دا دوهم وار راتګ و. لومړی وار په ۱۸۸۷م کي کابل ته تللی و او فقط څو میاشتي يې تېري کړي وې.) د مسټر سټیوارټ د ژوند په باب مي نور څه تر لاسه نه کړل. امیرعبدالرحمان خان يې په تاج التواریخ کي یادونه کړې او له کاره يې ډېر رضاییت ښوولی دئ. ده لیکلي(علاوه براینکه مستر ستیورت شخص خیلی قابل و تجربه کار بود و خیلی زحمتکش و قلباً مایل به کار و نهایت ظریف و خوشطبع بود، اگرچه آدم معمری بود ولی در کار خود خیلی چابک و چالاک رفتار میکرد.) [۳]

---

[۱] هماغه اثر ـ ۴۳۲مخ.
[۲] هماغه اثر ـ ۴۸۷مخ.
[۳] سفر نامه .... ـ ۳۴۷مخ.

مسټر میکډرماټ[1] McDermat.

مسټر میکډرماټ انګلیسي د کابل په دولتي ضرابخانه (د سکو وهلو کارخانه) کې کار کاوه. تر ده وړاندي د افغانستان مسکوکات په لرغوني توګه په لاس تویېدل. په ۱۸۹۶م کال کې چې امیر عبدالرحمان خان ته د (ضیاءالملة والدین) لقب ورکړه سو او په سکو کې د دغه لقب د ثبتولو تجویز ونیول سو، امیر د همدغه میکډرماټ انګلیس په وسیله د کابل په ضرابخانه کې په همدغه لقب سکې و وهلې. د هغه وخت سکې یوه شاهي، دوې شاهۍ، روپۍ، غران او تنګه وې. شاهۍ او دوې شاهیزي د مسو وې او روپۍ، غران او تنګې د سپینو زرو وې.[2] میکډرماټ ډېر کابلي او هندي شاګردان و روزل، چې تر ده وروسته یې د ضرابخانې چاري په ښه توګه پر مخ بېولې.

اې. سي. جیویټ امریکایي، چې د امیرحبیب الله خان (سراج الملة والدین) په پاچهي کې د جبل السراج د برېښنا د تاسیساتو انجینیر ؤ د افغاني سکو اضعاف او اجزاء داسې ښوولي دي:

یوه روپۍ = ۲ غرانه = ۳ عباسۍ = ۶ سناره = ۱۲ شاهۍ.[3]

---

[1] د هغو کسانو پر نومونو باندي سل په سلو کې باوري نه یم چې له تاج التواریخ څخه رانقل سوي دي. ما تر وسه وسه کوښښ کړی دئ چې د نومونو سمه بڼه پیدا کړم. په ځینو برخو کې نه یم بریالی سوی. (هوتک)

[2] سفر نامه و ... ۳۴۴مخ. (د شاهۍ تلفظ ما په وړکینه په کندهار کې "ښاهۍ" اورېدلی دئ.)

[3] An American Engineer in Afghanistan. ۳۰۶مخ.

مستر میډلټن Middleton[1]

دغه انګرېز انجنیر د امیرعبدالرحمان په پاچهي کي استخدام سو او د هنري مارتیني توپکو لپاره یې د کارتوس جوړولو کارخانه تاسیس کړه او په دې برخه کي یې ښه تکړه افغاني شاګردان وروزل. په دغه کارخانه کي د ورځي دوولس زره کارتوس تولیدېدلای سول.[2] علامه حبیبي د دغي کارخانې جوړېدل د ۱۸۹۱م کال په پېښو کي راوړي او د جوړېدلو میاشت یې جنوري بولي.[3] له مستر میډلیټن سره ستیوارټ نومی انجنیر هم په کابل کي مقرر سوی و. دی هم انګرېز و. زما د همدې لیکني په ۲۵، ۳۱او ۴۲ مخونو کي د ستیوارټ لنډه شاني یادونه سته.

مستر میډلیټن په کابل کي د جان الفرېډ ګرې د استوګني په وخت کي حاضر و. ګرې لیکي چي "زما او مستر پاین د خوني څنګ ته زموږ دوو نورو ملګرو ستیوارټ او میډلیټن اړولي وه.. او زموږ زیاتره ناسته ولاړه له همدوی سره وه.." ګرې، چي په انګلستان کي تر واده کولو وروسته بیرته کابل ته ستون سو (مارچ ۱۸۹۲م) میډلټن او ستیوارټ دواړه له خدمته رخصت سوي او پر ځای یې دوه سکاټلینډیان ټاکل سوي وو.[4]

د سنایډر توپکو کارتوس د مستر اډوارډز په لارښوونه جوړېدل[5] دی د انګلستان تبعه و. تر تاج التواریخ په هاخوا مي د ده په باب بل ځای څه نه دي لوستي.

---

(۱) د تاج التواریخ په انګرېزي چاپ کي دغه نوم په همدې شکل راغلی دئ. خو د میډلیټن په نامه یو بل انګرېز انجنیر هم په دغه دوره کي په کابل کي کار کاوه چي د نامه انګرېزي لیکنه یې Myddleton وه. دی د کانو مهندس و او د جلال آباد د یاقوتو او د غوربند د سربو په معدنو کي یې کار کاوه. (وګورئ: سفرنامه...۳۷۸مخ دغه میډلیټن له مستر پاین سره په ۱۸۸۹م کال له انګلستانه کابل ته راغلی و.

(۲) سفر نامه و ....۳۴۴مخ.

(۳) حبیبي .د افغانستان تاریخي پېښلیک .۲۱۳مخ.

(۴) وګورئ: At the court of tha Amir ـ۳۳ـ۴۲۹ـ۴۵۹ مخونه.

(۵) سفرنامه....۳۴۵مخ. ستایډر توپکو ته یې په افغانستان کي "بغل پر" توپک ویل.

تارنټن Thoronton [۱]

د انګریزي مستخدمینو په لړ کي د څرمنو د کارخانې د کارکوونکو له جملې څخه د دغه شخص یادونه په افغاني او انګلیسي نشراتو کي راغلې ده. په پارسي او پښتو تاج التواریخ کي یې نوم د "تارتن" په بڼه راغلی دی. د علامه حبیبي په یاداښتو کې "نارنتن" لیکل سوی دئ چي غالباً به چاپي تېروتنه وي او د څرمنو د کارخانې جوړېدل یې د ۱۸۹۲م کال (۱۳۱۰ق) په پېښو کي راوړي دي.[۲] د مسټر ټارنټن راتګ کابل ته هم په همدغه کال کي بللای سو ځکه په دغه کال مسټر پاین له انګلستانه دوه تنه انګریزي انجنیران له ځان سره راوستلي وو چي یو یې د باغ (Tanner) و.[۳] زما په اټکل به دغه سړی غالباً زموږ د بحث ټارنټن و.

تارنټن د امیر عبدالرحمان خان لخوا د څرمني جوړولو د کارخانې لپاره استخدام سوی و. په د باغۍ (د څرمني پخولو صنعت) کي یې کارګران روزلي وو. مشهور شاګرد یې غلام حیدر نومېدی چي د کابل د دباغانو مشر و.

په دباغي صنعت کي امیر عبدالرحمان خان له ایرانه هم دوه تنه استخدام کړي وو او ده پخپله دغه فن په روسیه کي د خپلي استوګني یا تبعید په کلونو کي زده کړی و. امیر د یو بل انګریز نوم هم یادوي چي د غوایي د څرمني جوړولو ماهر و او په شاګردانو کي یې "عظیم" بڼه پوره نوم ویوست. د دغه سړي نوم په تاج التواریخ کي " باسکر" بلل

---

[۱] د Dictionary of National Biography په ۵۷۹ مخ کي د Edward Thoronton په نامه د یوه مهندس یادونه سته خو هغه بیا د تعمیراتو انجنیر ښوول سوی دی او وایي چي "د هندوستان په بېلابېلو برخو په تېره بیا کلکته کي یې ستري ماڼۍ او مهمي ودانۍ جوړې کړي دي."

[۲] د افغانستان تاریخي پېښلیک. ۲۱۴مخ

[۳] د باغ. څرمن پخوونکي یا څرمن رنګوونکي ته وایي. کسب ته یې د باغت ویل کېږي.

سوی دی چي زه یې د نامه پر سموالي شکمن یم.[۱]

کمیران Cameron

دا انګرېز انجینر د توپک جوړولو ماهرو، چي امیر عبدالرحمان خان د هندوستان په کارخانو کي ورسره پېژندلي وه او ورپسې یې په کابل کي د توپک جوړولو په کارخانه کي د مستخدم په توګه ټاکلی و. ده د هنري مارتیني توپکو د جوړولو کارخانه په کابل کي تاسیس کړه او دغه راز یې افغاني کار ګرانو ته دغه فن وروښوو.[۲] په دغه کارخانه کي د ورځي لس توپکه جوړېدلای سول. د مسټر کمیران له کاره امیر ډېر رضاییت ښوولی دی. دی پخپل کتاب تاج التواریخ کي لیکي "مسټر کمیران... د توپونو، ټوپکونو او نورو څیزونو د جوړولو لپاره تر ټولو پوه کارګرو، چي ما ګومارلی و. د هغه له کار څخه زما دولت ډېره ګټه واخیستله.. د جنګي وسایلو د جوړولو او ازمویلو په اړه یې ماته ځانګړي یادښتونه او مجلې راکړې، څرنګه چي مو دغه کتابونه له بهرنیو دوکانونو څخه نه شو ترلاسه کولای، نو دغه یادښت مي خپل سفیر کرنیل ولی احمدخان ته هندوستان ته ور ولېږه او هغه ته مي لارښوونه وکړه، چي دغه کتابونه د هندوستان له حکومت څخه تر لاسه کړي... له هغو څخه ځیني په فارسي ژباړل شوي دي.[۳] مسټر کمیران چي افغانستان ته د تلو په لاره کي پېښور ته رسېدلی و، سخت ناروغ سوی و ځکه نو څه موده هورې تم سو او تر روغېدلو وروسته کابل ته ولاړ.

(سراج التواریخ ـ جلد ۳ ـ صفحه ۶۶۸)

---

(۱) سفرنامه.... ۳۵۱مخ.

(۲) سفرنامه.... ۳۴۵مخ.

(۳) پښتو تاج التواریخ ـ ۲۶۳مخ. د ولی احمدخان نوم په پښتو ژباړه کي ولی محمد خان راغلی دی. ما د علامه حبیبي د لیکنو له مخي ولی احمدخان وکیښ. کرنیل ولی احمد خان د خپل پلار جنرال امیراحمدخان تر مړیني وروسته په ۱۸۸۹م کال د هغه پر ځای په کلکته کي د افغانستان د سفیر په توګه وټاکل سو. د ده پرځای بیا غلام رسول خان په ۱۸۹۱م کي مقرر سو. (و ګورئ: د افغانستان تاریخي پېښلیک ـ ۲۱۱. ۲۱۳ مخونه).

مسټر براون Mr. Brown

مسټر براون د برېښنا انجنیر او د انګلستان تبعه و چي په ۱۸۹۳ میلادي (۱۳۱۰ق) کال کابل ته د امیر عبدالرحمان خان د مستخدم په توګه راغلی و. ده هغو کارو ته انکشاف ورکړ چي تر ده وړاندي د الکتریکي څراغونو او تیلفون په برخه کي د هندي او کابلي کارګرانو لخوا سرته رسېدلي و. [1]

مېرمن ډالي Mrs. Daly

دا مېرمن یوه انګلیسۍ ډاکټره وه، چي د امیرعبدالرحمان خان په امارت کي یې د بهرنۍ مستخدمي په توګه کار کاوه. دا د امیر د حرم د مېرمنو ډاکټره هم وه او دغه راز یې په کابل کي له استوګنو اروپایانو سره چي تقریباً ټول انګرېزان وو، د ناروغۍ په وخت کي د امیر په اجازه مرسته کوله. د دغي مېرمني په باب زما معلومات د فرانک مارتین پر لیکنو بنا دي. په نورو آثارو کي یې زه پر نامه نه یم پېښ سوی.[2] فرانک مارتین وایي، یو وخت پرده باندي د یوه افغان کارګر لخوا ناڅاپي برید وسو او د او سپني د یوې میلې وار یې پر وکړ. فرانک له مرګه بچ سو او په علاج کي یې دغي مېرمن ډالي ډېر زیار وکیښ.

مېرمن ډالي د امیرعبدالرحمان خان له ګراني ماندینې ملکې سلطانې (د شهزاده محمد عمر مور) سره دوستانه اړیکي درلودل. د امیر تر مړیني وروسته کله چي ملکه سلطانه د امیر حبیب الله خان پاچهۍ ته د احتمالي خطر د مخنیوي له امله د ارګ له حرمسرایه په زور و ایستل سوه او په ګلستان سرای کي خپلي ماڼۍ ته ولاړه، پر مېرمن ډالي باندي هم حکم وسو، چي له دې وروسته به له ملکې سلطانې سره نور اړیکي نه

---

[1] سفرنامه.... ۳۴۳مخ.

[2] و ګورئ: Under the abslute Amir. ۱۳۰، ۱۸۲، ۱۸۵ مخونه. د فرانک مارټین په باب دي د همدې لیکني نهه ویشتم مخ ته مراجعه وسي.

ساتي. امیرحبيب الله او د ده سکه ورور سردار نصرالله خان ډاربدل، چي ملکه سلطانه به د خپل زوی شهزاده محمدعمر د پاچا کولو په منظور د دغي اروپايي ډاکټري له نفوذ او موقعيت څخه کار واخلي او ښايي د دې په وسيله د هند له برتانوي مقاماتو سره مکاتبه وساتي، ځکه نو د دوی پر ليدنو کتنو باندي بنديز ولګېد.(۱)

دوکتورس للياس هميلټن Miss. Hamilton

للياس هميلټن د انګلستان تبعه او د امير عبدالرحمان خان مخصوصه ډاکټره وه. تر دې وړاندي يې د کلکتې ښار په Lady Dufferin Hospital کي روغتيايي خدمات تر سره کول. په کابل کي يې د خدمت موده څو مياشتي ښوول سوې ده.(۲) دې په ۱۸۹۴م (۱۳۱۲ق) کال د کابل په ښار کي لومړنی عصري روغتون تاسيس کړ. په دغه وخت کي د افغانستان روغتيايي مؤسسې دوه رازه وې. يو شمېر يې د يوناني طبابت څانګي وې، چي د دوديزو طبيبانو لخوا منځ ته راغلي وې او ځيني يې د عصري طبابت پر اصولو ولاړي لومړنۍ اداري وې، چي د هغه وخت په اصطلاح يې د "فرنګي طب" له مخي روغتيايي چاري پر مخ وړلې. په افغانستان کي د عصري طب لومړنۍ خښته ډاکټر دايم خان او ډاکټر عبدالرحيم خان په لاسو کېښېښوول سوه. دوی دواړه د امير عبدالرحمان خان لخوا د ده د پاچهۍ په هماغه لومړيو کلونو کي استخدام سوي وو. خو د للياس هميلټن هلي ځلي په دې برخه کي تر دوی بنيادي وې او لکه وړاندي چي و ويل سوه، د دې په لاس لومړنی عصري روغتون جوړ سو. دې انګليسۍ ډاکټري له ځان سره يوه بله انګلېسۍ مېرمن د مرستيالي په توګه راوستې وه. د ډاکټر للياس بل ستر کار دا و، چي دې د لومړي وار لپاره په کابل کي د کوي ناروغۍ واکسين رواج کړل او ماشومانو ته به يې د کوي د مخنيوي لپاره رګونه وهل. دغه واکسين يې

(۱) هماغه اثر. ۲۹۵مخ.

(۲) ستيفن ويلر. ۲۲۴مخ.

له سخوندرانو (خوسکیانو) څخه لاس ته ور ورل. په دې برخه کې یې ځیني شاګردان هم و روزل او دغه راز یې د امیرعبدالرحمان خان په امر یوه رساله هم ولیکله، چې تر ژباړلو وروسته په هیواد کې تکثیر سوه. ډاکتر للیاس همیلټن د امیر له زوی سردار نصرالله خان سره په هغه سفر کې د مخصوصي ډاکټري (حکیم باشي) په توګه ملګرې وه، چې د انګلستان حکومت په بلنه یې د خپل پلار پر ځای په ۱۸۹۴م کال هغه هیواد ته کړی و.[۱]

په ۱۸۹۴م کال، چې پر امیرباندې د نقرس ناروغۍ یوه سخته حمله راغله، للیاس همیلټن یې د معالجینو په ډله کې وه او ستیفن ویلر خو په دغه معالجه کې د دې رول دومره غټوي، چې وایي "د دې مهارت تر جالینوس و بقراط هم واوښت."[۲] دا ارګ ته څرمه په یوه کوچني کورکې یوازې اوسېدله. تر کور دباندې ګزمه پر ولاړه وه. دا د خپلې تنهایۍ او د امیر د ټینګ امنیت په باب لیکي "که څوک د امیر تر محافظت لاندې وي، دا پروا نلري چې ته یوازې یې، که یو څوک درسره دئ. په دواړو حالاتو کې به درته هرځای ځان محفوظ ښکاري."[۳]

ښاغلو لوستونکو ته به څرګنده وي. چې د تاج التواریخ انګریزي ترجمه The life of Abdur Rahman Amir of Afghanistan له هغې مسودې څخه ژباړل سوې، چې په کابل کې د امیر په لاس یا د ده تر نظر لاندې کښل سوې وه او Jhon Murray یې خپرونکی دی. جان مرې وایي چې د دغه کتاب د یوولسو فصلو مسوده همدغې ډاکټرللیاس همیلټن له ځان سره له کابله لندن ته یووړه او هورې د سلطان محمدخان په لاس ترجمه سوه. په دې توګه د ډاکټر للیاس همیلټن د دغه فرهنګي خدمت نتیجه وه. چې د افغانستان د تاریخ یوه ډېره مهمه برخه نړیوالو ته ور وپېژندل سوه

[۱] سفر نامه ....-۳۷۷-۳۷۸ مخونه.

[۲] ستیفن ویلر-The Ameer Abdur Rahman. ۲۲۴مخ. جالینوس او بقراط د لرغوني طب دوه مشهور طبیبان وو.

[۳] هماغه ځای-هماغه مخ.

تاج التواریخ یا د امیرعبدالرحمان خان د اټوبیوګرافۍ په باب د ستیفن ویلر Stephen Wheeler خبري هم په زړه پوري دي. دی وایي " څه موده وړاندي (دا خبري دی په ۱۸۹۵م کي کوي، هوتک) داسي ویل کېده، چي امیر د خپلي اټوبیوګرافۍ په لیکلو لګیا دی... د دغي اټوبیوګرافۍ یوه برخه یا ښایي یوه بله اټوبیوګرافي د امیر په لاس د روسي ترکستان ګورنر جنرال ته هغه وخت ورکول سوې وه، چي امیر هورې د تبعید شپې تېرولې. دغه برخه په روسي ژباړل سوې وه، چي وروسته بیا د هند په استخباراتي څانګه کي د ډګروال ګوان Colonel Gowen لخوا په انګلیسي و ژباړل سوه."[1] ستېفن ویلر وروسته زیاتوي، چي دغه اټوبیوګرافي په اسانه نه سي موندل کېدلای، ځکه نو ده د خپل کتاب په پای کي ټوله راوړې ده او د ده د کتاب دوولس مخه یې نیولي دي.[2]

---

[1] هماغه اثر ۲۳۵مخ.

[2] ما (هوتک) د آیینهٔ افغانستان مجلې د ۱۹۹۴ کال د اګست د لومړۍ نېټې په ګڼه کي د "تاج التواریخ ترجمه ده که اصل؟"

تر عنوان لاندي یوه لنډه لیکنه کړې وه. په هغه وخت کي ما د ستیفن ویلر پورتنۍ یادونه نه وه لوستې. ځکه مي نو د امیر عبدالرحمان د اټوبیوګرافۍ د روسي ژباړې یادونه نه وه کړې. بله د سمېدلو خبره، دا ده، چي هورې ما " د بدبه امیری" د تاج التواریخ د اردو ژباړې دوهم چاپ بللی و. "د بدبه امیري" د محمد حسن بلګرامي خپله څېړنه معلومېږي.

له مرضوع سره د ارتباط له مخي به د تاج التواریخ او د هغه د فارسي ژباړونکي غلام مرتضیٰ خان قندهاري په باب د سراج التواریخ د مولف فیض محمد کاتب هزاره د لیکني لنډیز هم رانقل کړو. فیض محمد کاتب لیکي چي سلطان محمد خان هندي څه موده د امیرعبدالرحمان خان د حضور د منشي په توګه کار وکړ. د کابل له خلکو سره یې خپښي وکړه او یوه کابلۍ ښځه یې په نکاح کړه. وروسته د امیر له اجازې پرته له کابله و تښتېد او هند ته ستون سو. فیض محمد د ده د بیرته ستنېدو علت نه بیانوي خو د ده په باب د(الخائن خالف) اصطلاح کاروي او له دې اصطلاح څخه ښکاري چي د امیر په نظر یې کوم وراني یا خیانت کړی و. په هرصورت، فیض محمد کاتب زیاتوي چي منشي سلطان محمد د امیر عبدالرحمان خان(پندنامه دنیا و دین) کتاب له فارسي څخه په انګلیسي ژبه و ژباړه او د افغانستان په باب یې له خلکو څخه نور اوږدلي مطالب ور سره یو ځای او په دوو ټوکو کي یې د(تاج التواریخ) په نامه خپاره کړل او له دې بابته یې ښې ډېري پیسي تر لاسه ←

مسټر کلیمینس Mr. Clemence[1]

دغه انګرېز د څارویو ډاکټر (بیطار) او د امیرعبدالرحمٰن خان لخوا کابل ته غوښتل سوی و. د دغه بیطار یادونه په تاج التواریخ کي سوې ده او جان الفرید ګرې یې هم پخپل کتاب کي نوم اخلي. ده د ناروغو اسانو د تداوۍ چاري پر مخ وهلې او د حیواناتو د نسلګیرۍ کار یې هم کاوه. په دې برخه کي یې شل تنه افغاني ځوانان روزلي وو. دی چي کله له انګلستانه کابل ته راتلی، له ځان سره یې شل دانې انګلیسۍ مېږې راوړې وې. جان الفرید ګرې وایي، چي کلیمینس له انګلستانه دوه درې اسان او یو څو یابو ګان هم راوستل، چي په کابل کي نسلګیري ځني وسي. امیر دی فیض آباد ته ولېږه او هورې یې خپل مرکزونه جوړ کړل.[2] افغانستان ته د کلیمینس د راتګ دقیقه نېټه ما ته څرګنده نه سوه، خو ګرې لیکي چي په ۱۸۹۲م کال له مسټر پاین سره دوه تنه انګرېزان کابل ته راغلل. یو یې د باغ او بل یې د یورکشایر Yorkshire د اسانو روزونکی و.[3] زه (هوتک) یقین ته په نږدې ګومان فکر کوم، چي دغه سړی به زموږ د بحث وړ کلیمینس و. د کلیمینس تر راتګ تقریباً او یا کاله وړاندي د ویلیام مور کرافټ په نامه یو بل انګریز جراح او آس پېژندونکی هم د ایسټ انډیا شرکت لخوا له کشمیره کابل ته راغلی و. ده بلخ او میمنې ته

کړې. دغه انګرېزي متن غلام مرتضٰی خان قندهاري په مشهد کي له سره بیا ترجمه او خپور کړ. فیض محمد کاتب وایي چي ده د سراج التواریخ په کښلو کي د (پند نامه دنیا و دین) د کابل له چاپ څخه استفاده کړې ده ځکه چي دا چاپ د امیر خپله لیکنه وه خو د تاج التواریخ له دوهم ټوک څخه یې ځکه استفاده و نه کړه، چي د مطالبو پر سموالي یې باور نه درلود. (سراج التواریخ ۳ جلد ۵۱۶-۵۱۷ مخونه).

[1] دغه نوم په سفرنامه... او پښتو تاج التواریخ کي "کلمنتیس" ثبت سوی، چي زما په خیال سم نه دی. د (کلیمینس) په شکل لیکنه یې ماد ډاکټر ګرې له کتابه واخیستله. (هوتک)

[2] اټ د کورټ آف د امیر. ۴۷۲، ۴۷۱ مخونه.

[3] هماغه اثر. ۴۷۶مخ.

سفرونه وکړل او په اندخوی کي مړسو. ده یوه سفرنامه کښلې وه، چي تر مړيني يې شپږ کاله وروسته له لندن څخه د ويلسن په لاس چاپ او خپره سوه.(۱) له امکانه ليري نه ده، چي ويليام به سياسي ماموريت درلود. تر ده دوولس کاله وروسته د انګلستان يو بل سياسي مامور (پاټينجر) د اسانو د سوداګر په جامه کي کابل ته راغی، بيا د ملايانو په لباس کي هرات ته ولاړ او د هرات د محاصرې په وخت کي يې سياسي فعاليت کاوه.(۲)

د مسټر کليمينس مېرمن هم د ۱۸۹۴م کال په اپريل کي له خپل دوه کلن ماشوم او يوې نرسي سره کابل ته ورسېده. امير عبدالرحمان خان ورته يوه بګۍ او څلور ساتونکي ورکړل. ستيفن ويلر د دې له خولې ليکي، چي مېرمن کليمينس يوه ورځ د ماپښين لخوا له خپل مېړه سره تر ښار دباندي د چکر لپاره و وتله. تر شا يې يو ساتونکی پر آس باندي بدرګه ورسره روان و. شپه راغله او دوی و ساتونکی سره ورک سول. دوی په يکړ سر په بازار کي وګرزېدل او د شپې پر لسو بجو کورته و رسېدل خو د بې محافظه ګښت له بابته هيڅ راز انديښنه ورسره نه وه. څکه هر ځای. چي به له خلکو سره مخامخ کېدل "سلام او مانده نباشی" يې ور ته ويله. مېرمن کليمينس ليکي، چي د امير ګرانه مانديبه "ملکه" ډېره جذابه او ښکلې ښځه وه او که د يوه ختيځ وال په ژبه معرفي سي، نو ښکلا يې تر لمر زياته ځلېده او قد ته يې سروه شرمېدله. دا زياتوي، امير صاحب د دې د کوچني ماشوم په ليدلو ډېر خوښ سو، چي په خونه کي به يې دې خوا ها خوا ته ځغستل او هرڅه چي به په مخه ورتلل، لوبي به يې په کولې.(۳)

---

(۱) د افغانستان تاريخي پېښليک. ۱۸۰مخ.
(۲) هماغه اثر. ۸۳ مخ.
(۳) ستيفن ويلر. The Ameer Abdur Rahman. ۲۲۵مخ.

والتر[1] Walter

والتر هم د انګلستان تبعه و او د امير لخوا د ګنډونکي په توګه استخدام سوی و. تر دغه وخت وړاندي د کابل د ملکي او پوځي جامو د ګنډلو کار د هندي ګنډونکو لخوا سرته رسېدلی. امير د دوی له کاره ناخوښه ؤ، ځکه يې دغه انګرېز ګنډونکی (همدغه والتر) استخدام کړ. ده د جامو رغولو په برخه کي ټولي نيمګړتياوي سمي کړې او د ميرمنشي سلطان محمدخان په مرسته يې په دې باب يوه رساله وکښله، چي په هغې کي د ګنډلو ټول هغه قواعد بيان سوي وو، چي په انګلستان کي رواج وو.[2] د والتر مېرمن هم د څه مودې لپاره د مسټر کليمينس له مېرمني سره يو ځای کابل ته په تفريح تللې وه.[3]

د والتر په باب يوه لنډه يادونه د جان الفريډ ګرې په کتاب کي هم سته. دی ليکي، چي د والتر په نامه يو انګرېز ګنډونکی له مسټر پاين سره کابل ته راغی او زياتوي، چي والتر يو وخت له ده سره پغمان ته ولاړ او هورې يې غوښتل د کوچني شهزاده محمد عمر لپاره کرتۍ روغه کړي.[4]

مسټر ريچيز Mr. Riches

په دغه نامه د يوه انګرېز مستخدم يادونه د تاج التواريخ په انګليسي متن (۷۶مخ) کي سته او امير وايي، چي د پيانو رغول يې له دغه سړي څخه زده کړي او بيا يې ځينو نورو افغانانو ته هم ور ښوولي دي. په سفرنامه او پښتو تاج التواريخ کي د دغه سړي نوم "مسټر پرخر؟" راغلی دی.[5] مايي د انګليسي متن ثبت غوره وباله او رانقل مي کړ. بل ځای مي د ده په باب څه نه دي موندلي.

---

(۱) د ده نوم په سفرنامه.. او پښتو تاج التواريخ کي "دالتر" دی، چي د والتر ناسمه لوستنه ده او د "والتر" په نامه کي د "واو" توري له مغشوشي ليکني څخه پيښه سوې ده.

(۲) سفرنامه.... ۳۵۴مخ.

(۳) ستيفن ويلر. The Ameer Abdur Rahman ـ۲۲۵مخ.

(۴) اټ د کورټ آف د امير. ۴۴۱، ۴۷۶مخونه.

(۵) سفرنامه....۳۸۲مخ، پښتو تاج التواريخ.۲۹۴ مخ .

فلیشر Fleicher

فلیشر د المان تبعه او د امیر عبدالرحمان خان لخوا د توپک جوړولو د صنعت ښوولو په منظور استخدام سوی و. د ده یادونه د فرانک مارتین انګرېز او جیویټ امریکایي په یادانښتو کي موندلای سو. فرانک. اې. مارتین پخپل کتاب Under The Absolute Amir کي د دغه جرمني انجنیر یادونه داسي کوي "مستر فلیشر به، چي په کابل کي زما د استوګني په ورستیو کلونو کي اوسېدی، د جمعې په ورځو زما سره ملګری کېدلی او په چمنانو کي به مو ټوله ورځ تېروله.. نوموړی د ۱۹۰۴ کال په نومبر کي هندوستان ته د تلو په لار کي د خپل افغان بدرګه افسر لخوا و وژل سو"[1] وایي چي تر دغي پېښي وروسته به له بهرنیانو سره هرومرو یو (مهماندار) ګومارل کېدی[2].

د دغه جرمني انجنیر مېرمني د خپلو ماشومانو د روزني لپاره یوه جرمنۍ نرسه افغانستان ته رابللې وه. دې نرسي د امیر له ګراني مایني سره مناسبات ټینګ کړل او د امیر حرم ته یې پناه ورووړه. دې غوښتل، چي مسلمانه سي. مېرمن فلیشر پر امیر زور واچاوه، چي دغه ښځه دي بیرته د دې کورته ولېږل سي. امیر د ښځي له بیرته ستنېدلو سره موافقه و نه کړه. دې ښځي د امیر په موافقه له یوه نورستاني افسر سره واده وکړ. امیر د دغه افسر تنخواه ور زیاته کړه او یو کور یې د استوګني لپاره ورکړ.[3]

مستر فلیشر یو له هغو شپږو اروپایانو څخه و، چي د امیر عبدالرحمان خان د مړیني پر وخت (۱۹۰۱م)په کابل کي اوسېدل. نور پنځه یې د ده مېرمن، زوی او نرسه، فرانک مارتین او مېرمن ډالې وه.

---

(۱) فرانک مارتین. Under The Absolute Amir. ۱۷۵مخ. ۱۹۰۷م.

(۲) جیویټ An American Engineer in Afghanistan. ۸مخ.

(۳) فرانک مارتین. ۱۸۵مخ.

دوهمه برخه

د امیرحبیب الله خان (سراج الملة والدین) دوره[1]

۱۹۰۱-۱۹۱۹م

اې ـ سي ـ جیوټ A.C.jewett

دا سړی د کلیفورنیا اوسېدونکی امریکایي انجنیر و، چي د سراج الملة والدین امیرحبیب الله خان (۱۹۰۱- ۱۹۱۹م) لخوا په جبل السراج کي د برېښنا د یوې د ستګاه د جوړولو لپاره استخدام سوی و. نوموړی له ۱۹۱۱م څخه تر ۱۹۱۹پوري په افغانستان کي و. له امیر او د هغه له و زیرانو سره ډېر محشور و او له نزدې یې ور سره پېژندل. په افغانستان کي یې د خدمت په وخت کي فارسي ژبه زده کړې وه. دی لومړی امریکایي تبعه و، چي له ۱۸۷۸م څخه وروسته یې په افغانستان کي د استوګني اجازه موندلې وه.

جیویټ د برېښنا مهندس و. د پاسیفیک په ساحل کي د سانفرانسیسکو د ښار لومړی اور ګاډی(ترامواي) او په کلیفورنیا کي لومړی برقي ټرانزمیشن او دغه راز نوري دستګاوي د ده په لاس جوړي سوي وې. دی د جنرال الکټریک کمپنۍ لخوا د هندوستان جنوب ته ولېږل سو او په میسوري کي د برېښنا یوه دستګاه جوړه کړه. دغه راز یې د هندوستان په شمال کي سرینګر ته نزدې ور ته دستګاوي و درولې. د جیلم د برېښنا دستګاه هم د ده په لاس فعاله سوه. دی په ۱۹۱۰م کال له هنده

---

[1] د دغې دورې د بهرنیو مستخدمینو په باب معلومات له هغه کتابه راغونډ سوي دي، چي An American Engineer in Afghanistan نومېږي او لیکونکي یې اې ـ سې ـ جیوټ دئ.

امريکا ته ستون او سمدلاسه د يوه برتانوي شرکت لخوا افغانستان ته د کار لپاره و ټاکل سو. په لومړي سر کي داسي فکر کېدی، چي د ده د ماموريت دوره به يو کال لا دوه وي. خو ده هورې اته کاله تېر کړل. ده د جبل السراج پروژه په داسي شرايطو کي بشپړه کړه، چي د اړتيا وړ مواد ور ته له هندوستانه د پيلانو په ګاډيو کي راتلل، د امير احکام به په مياشتو مياشتو ځنډېدل او پرځنګ يې کارګران هم ټول غير مسلکي کسان وو او زړه نا زړه يې کار کاوه. جيويټ ته له اتو کالو کار وروسته خپل هيواد ته د تللو اجازه د امير لخوا ور کړه سوه او کليفورنيا ته ستون سو. په Papeete کي يې ځانته کور جوړ کړ. په دغه کور کي يې هندوستانۍ نقاشۍ، پېښوري ټوکران، افغاني چړې او توپک، د کابل ياد ګاري ټوکران او جامې ځانته ځوړندي کړي او د هغو په ننداره يې خپلي تېري خاطرې ژوندۍ کولې. دی د ١٩٢٦م کال د فبرورۍ پر دريمه د پنځه پنځوسو کالو په عمر په ناڅاپي توګه د Sunstroke له امله مړ سو.

جيويټ له افغانستانه زياتره ليکونه خپلي ورېرېMarjorie Jewett Bell ته لېږل او په هغو کي يې د خپل ژوند او مسلکي کارو او دغه راز د افغانستان د کليو، ښارو، کلچر او وګړو په باب بيانونه ور ته کښل. دغه ليکونه او نور ياداښتونه و عکسونه د ده تر مړيني وروسته د نومورې مارجوري لخوا له سره تنظيم او تر تيب سول او د An Amarican Engineer in Afghanistan په نامه د يو کتاب په شکل په٣٣٥ مخونه کي له څلور مخه سريزي، فهرست او Glossary سره په ١٩٤٨م کال په لندن .کي چاپ سول. افغانستان ته د جيويټ سفر د ١٩١١ کال د مى پر شپږويشتمه د جمعې په ورځ پيل سو. په دغه ورځ يې له پېښوره مخ پر کابل حرکت و کړ او له اوو کالو اوو مياشتو وروسته د ١٩١٨م کال د دسمبر پر ٢١ له کابله رخصت سو.[١] د ده د سفر ټول و سايل په پېښور کي د افغاني استازي غلام حيدرخان

---

[١] جيويټ ـ ان اميريکن انجنير اين افغانستان ـ ٣٢٦ مخ.

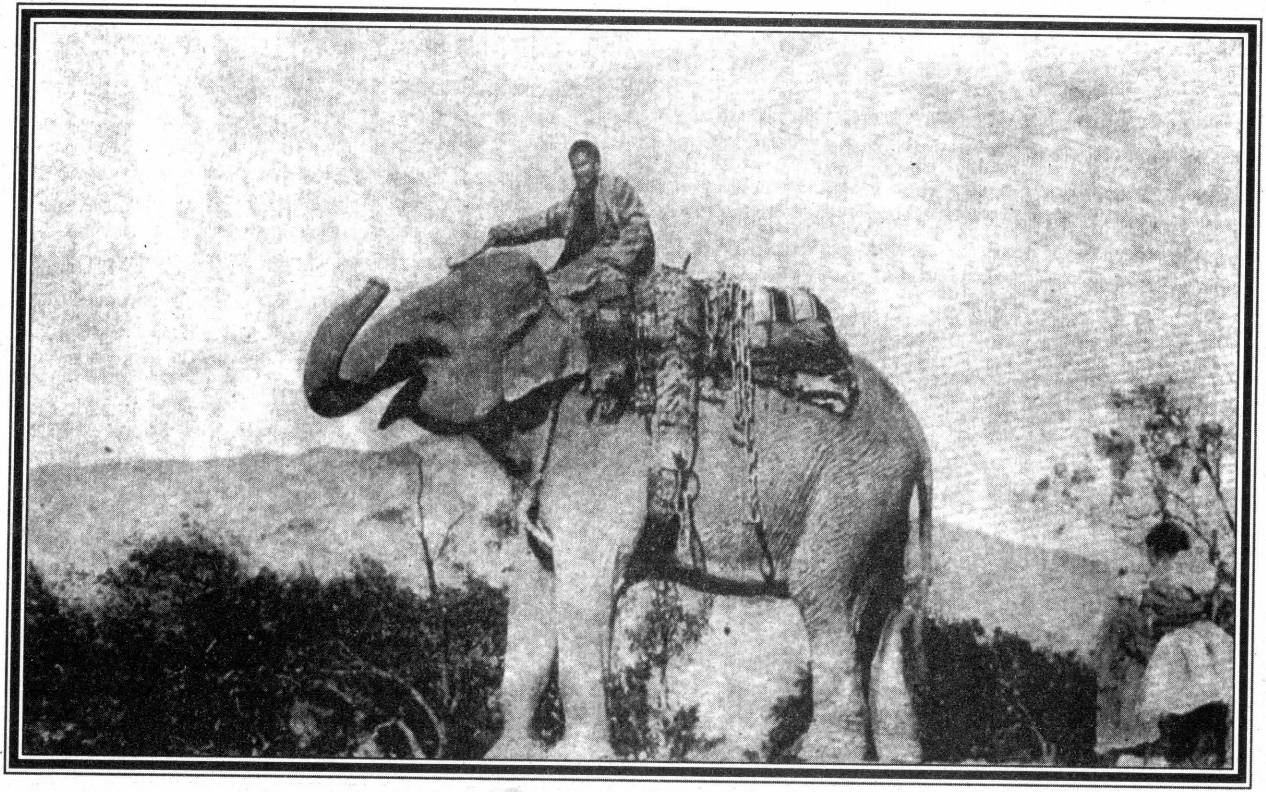

د جبل السراج د برېښنا فابرېکي سامان پر پيلانو باندي
له پېښوره راليږدېدل.

لخوا برابر سوي وو.[۱] د جبل سراج د برېښنا دستگاه د کابل ښار ماشین خانو ته د انرژۍ برابرولو او د دولتي او شاهي ماڼیو د روښانولو په مقصد تاسیس سوې وه. د دغي دستگاه تر جوړېدو وړاندي د کابل ماشینخانې د لرگیو د سوځلو له لاري په تولید سوي. بخار چلېدلې او دسونگ موادو لگښت یې په کال کي یو لکو پنځوس زرو ډالرو ته رسېدی.[۲] دغه دستگاه پر امیرحبیب الله خان باندي د بمبیي د ښار د برېښنا یو شرکت خرڅه کړې وه. د دستگاه د لېږدولو او ساختماني چارو لگښت یې امیر پر خپله غاړه اخیستی و. د دستگاه ظرفیت ۱۵۰۰ کیلوواټه و. د جوړېدلو لپاره یې ۵۱۶ تنه کارگران ،دوه ویشت افسران (یو قوماندان ،

---

(۱) غلام حیدر خان په پېښور کي د پوسټ ماسټر دنده درلوده. جیویټ یې د رشوت خور سړي په توگه نوم اخلي. د ده د کتاب ایډېټره مېرمن مارجوري د کتاب په ۱۹۵مخ کي لیکي(... په پېښور کي د افغاني پوسټ ماسټر په توگه د غلام حیدر ماموریت د ۱۹۱۹م کال د مي پر اوومه پای ته ورسېدی. د هند برتانوي حکومت ته ځرگنده سوه چي نوموړي له خپل دفتر څخه د تبلیغاتي مرکز په توگه کار اخیست او په پام کي یې وه چي په پېښور کي داخلي پاڅون جوړ کړي او د هغه له لاري افغاني لښکرو ته لار اواره کړي چي دغه ستراتژیکي ښار ونیسي. انگرېزانو غلام حیدر او د هغه ملگري بندیان کړل.) له دې بیانه ښکاري چي غلام حیدر د انگرېزي ضدکمپاین یو غړی و. زما د دې گومان ملاتړ په(افغانستان درمسیر تاریخ...۷۴۶، ۷۴۹مخونو کي) موندلای سو. ارواښاد غبار د بیان له مخي د ناظر محمد صفرخان د زوی محمد اخترخان په مشرۍ د شاه امان الله د ترور په نیامت یوه ډله جوړه سوه چي په غړو کي یې(غلام حیدر سرحدی) هم و. دغه سړی داسي نخښه ویشتونکی و، چي له ۴۰ مترو فاصلې څخه یې اگۍ په گولۍ ویشتلای سوای. د دوی په فکر شاه امان الله د ظلم لار غوره کړې وه. د دغه غلام حیدرخان په گډون څو تنو شاه ته د پغمان په لار کي څو(کمین) ونیو، خو بریالي نه سول او په نتیجه کي دنایب السلطنه په نسبت د یوې غلط فهمۍ له امله د غلام حیدرخان په شمول ډېر زیات انگرېزي ضد کسان اعدام یا بندیان سول.

(۲) جیویټ ـ ۲۲مخ

شپږ کپتانان، پنځلس صوبه داران، دوه مېجران، دوه سرجنان، دوولس کوټ حوالداران، اته حوالداران، شپږ بنایان، شپږ پُښان او پنځه ترکاڼان) ګمارلي وو. د ترانسپورټ لپاره یې دوه پیلان، یوسلو پنځه ویشت اوښان او یو زیات شمېر یابو ګان ور کړي وو. ماشین آلات یې د پیلانو په ګاډیو کې په څه د پاسه پنځو کالو کې له هندوستانه رانقل سول.

د دستګاه کار د۱۹۱۲م کال د جولای پر دیارلسمه پیل سو(۱) او پسله شپږنیمو کالو (د ۱۹۱۸ کال د فبرورۍ په سر کې ـ دلو (۱۲۶۹ ق) دومره اندازې ته ورسېد، چې د جیویټ او بېکر په واسطه د برېښنا یو څراغ روښانه سو او خلک ورته په تماشه راغلل(۲) جیویټ د امیرحبیب الله خان په باب د یوه یاداښت په ترڅ کې چې د ۱۹۱۹م کال د فبرورۍ پر څلیرویشتمه یې په کلیفورنیا کې هغه وخت کښلی و، چې د امیر د وژلو پېښه یې په ورځپاڼو کې لوستې وه، داسي لیکي:

(امیرحبیب الله خان، چې مالیدلی و، یو ډېر روشنفکر او ډېر مستعد افغان و. دی د پیاوړي شخصیت څښتن و او په زیاته اندازه عمومي معلومات یې درلودل. ډېره قوي حافظه یې وه. ده په داسي وخت کې پاچهي کوله، چې د دسیسو او دغلبازۍ مطلقه فضاحاکمه وه. په کابل کې استوګن اروپایان او دغه راز افغانان سره له دې چې دی د خپلو

(۱) د افغانستان تاریخي پېښلیک ـ ۲۲۲ مخ او افغانستان در مسیر تاریخ ـ ۷۰۵ مخ کې چې د جبل السراج د اوبو د برېښنا کارخانې د کار پیل د ۱۹۰۷م کال په پېښو کې راغلی دئ، ماته د تامل وړ ایسي. دغه راز په(پېښلیک)کې د دغې کار خانې پرانستل د ۱۹۱۴م کال په جنوري کې بلل سوي دي، چې دا خبره هم د جیویټ له څرګندونو سره سر نه خوري. له استادرفیع صاحب څخه مي اورېدلي دي، چې علامه حبیبي مرحوم د دغه کتاب (پېښلیک) له ناسم چاپېدلو څخه ډېر ناراض و.

(۲) جیویټ ـ ۳۰۹ مخ.

اروانښاد غبار د جیویټ نوم اخلي خو نه ښیي، چې د کوم هیواد تبعه و. دی لیکي(واما فابریکه برق آبی جبل السراج... زیر نظریک انجنیر خارجی بنام جوت کار تاسیس(آن) آغاز گردید. ولی این فابریکه ۱۲سال بعد(۱۹۱۹) توانست که توسط یک انجنیر هندی بنام عزیزالله خان کابل را تنویر نماید)(افغانستان در مسیر تاریخ ـ ۷۰۵مخ)

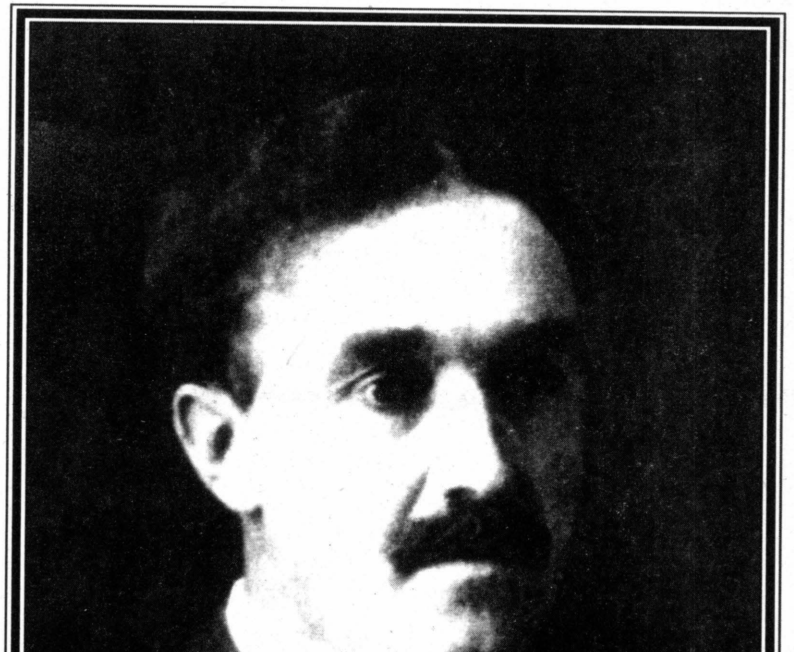

امریکایي انجنیر A.C. Jewett چي د ده د کار په باب بشپړ
بیان د همدې کتاب په دوهمه برخه کي راغلی دئ

۵۱۵۲

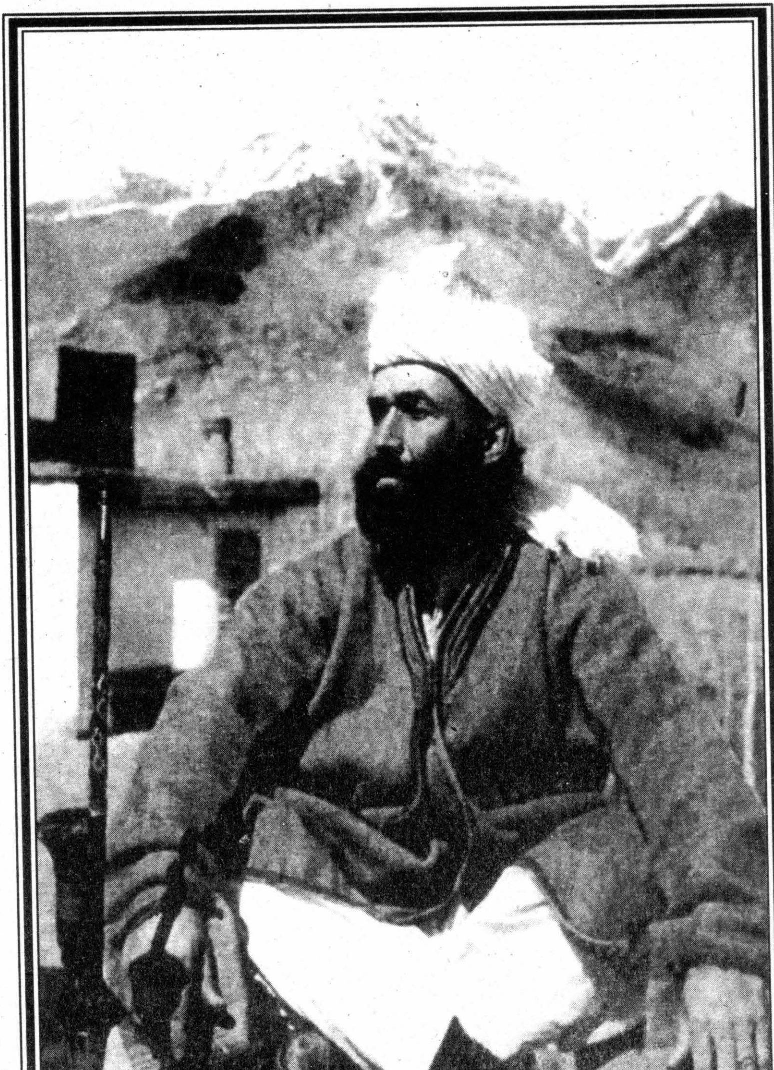

اې. سي. جيويټ په افغاني جامه کې

لغزشونو له امله غندي، خو پر دې خبره یوه خوله دي، چې دی د واکمنۍ لپاره په ټوله معنا بهترین سړی و.)[1] جیویټ د ۱۹۱۴م کال د ډسمبر پر پنځلسمه (۲۶ محرم ۱۳۳۳هـ ق) د امیرحبیب الله خان لخوا د یوه فرمان په ترڅ کي خپل هیواد ته د رخصتۍ تېرولو اجازه ترلاسه کړه. امیر ور ته څلور میاشتي رخصتي ورکړه. د پنځو میاشتو تنخواه یې پېشکي ور حواله کړه او زر پونډه یې نور هم نغدي ورکړې. دغه راز یې د ځان لپاره د ځینو سامانونو د پېرودلو یو اوږد لیست هم ورکړ چي په هغه کي تفنګچې، د ګولیو توپک، باروت (Pistols for the gentry) د اشپزۍ سامانونه، د سیګار لایټرونه(Flatirons) او نور د کور سامانونه. د ګنډلو برقي ماشینونه،د مېز څراغونه، (البته ټول برقي سامانونه د کابل بربښنا له ولټېج او جریان سره سم)، د مېوو د جوس ایستلو ماشینونه او د بادام، چارمغز او نورو د تېلو ایستلو ماشینونه، د ادویه جاتو د میده کولو سامانونه، د ژرو او کاغذي کارتوسو ډکولو ماشین، د سپرلۍ زین او قیضې (ملونه)، د کمپاین فرنېچر، د خاورو د تېلو بخارۍ، د موټر ټول او دوربینونه. د دې سامانونو لپاره یو زر (Sovereigns) ورکړې وه او دغه راز څلور زره نوري اضافي روپۍ هم ورکړي وې چي په هغو باندي جیویټ پخپله خوښه نوي اختراع سوي سامانونه ور رانیسي.جیویټ وایي چي دا ټول سامانونه یې د ورکړه سویو پیسو په نیمایي ور رانیول او امیر د ده له خریدارۍ څخه ډېر خوښ و. (د جیویټ مقاله Asia مجله د ۱۹۲۰ع کال د جون ګڼه) دا مجله د امریکا په متحده ایالاتو کي خپرېدله او بشپړ نوم یې Aisa – (The American Magazine on the Orient) و.

---

[1] جیویټ ـ ۳۲۷، ۳۲۸ مخونه.

بېکر Baker

دا سړی د انګلستان تبعه او د امریکایي انجنیر اې. سي. جیویټ مرستیال انجنیر و. ده اوسټ (Sut) دواړو د جیویټ تر لاس لاندي د جبل السراج د برېښنا په پروژه کي کار کاوه.[۱] کله چي په ۱۹۱۶م کي جیویټ له افغانستانه په رخصتي تلی، له امیرحبیب الله خان څخه یې وغوښتل، چي بېکر د ده پر ځای د پروژې مشر وټاکي، معاش و کارګران یې هم ورزیات کړي. امیر ور سره و منل اوله بېکر سره یې د پنځو کالو لپاره قرار داد وکړ. بېکر دوه کاله په همدې پروژه کي کار وکړ[۲]. په ۱۹۱۸م کي په کابل کي د انفلوانزا ناروغي راغله او بېکر په جبل السراج کي ناروغ سو. امیر له کابله د جراح مرستیال سلطان محمد ور ولېږه. نوموړي د بېکر ناروغي انفلو انزا وګڼله او تد اوي یې ور شروع کړه. امیر د تاکید لپاره ډاکټر غلام محمد هم ور ولېږه.[۳] ده د بېکر ناروغي لویې تبه(محرقه) تشخیص کړه او د محرکې تداوي یې پیل کړه. د دواړو ډاکټرانو تداوي نتیجه ور نه کړه او بېکر د ناروغۍ په شپاړسمه ورځ مړ سو. امیر یې مړی پر تخت روان باندي پېښور ته ولېږه او هورې د پرنګیانو په هدیره کي ښخ سو.[۴]

د همدغه بېکر یو اخښی هم په کابل کي د امیر په مستخد مینو کي و، چي برنهم Burnham نومېدی او جیویټ یې د خپل کتاب په ۳۲۴ مخ کي نوم اخلي. د برنهم په باب مي نور څه نه دي اورېدلي.

---

(۱) جیویټ ـ ۲۸۶ مخ.

(۲) هماغه اثر ـ ۲۹۶ مخ.

(۳) د دغو دوو ډاکټرانو په باب مي معلومات و نه موندل.

(۴) جیویټ ـ ۳۲۰، ۳۲۲ مخونه.

مسټر سمیت Mr. Smith

مسټر سمیت هم د اې. سي. جیویټ امریکایي تر لاس لاندي د جبل السراج په پروژه کي د مرستیال انجنیر په توګه کار کاوه. اصلاً انګرېز و. د ده په باب نور معلومات لاس ته رانغلل خو د ده او شهزاده عنایت الله خان (معین السلطنه) تر منځ په ۱۹۱۴م کال یوه شخړه پېښه سوې وه، چي په راوړلو ارزي او زه به یې د هغه فرمان له مخي بیان کړم، چي د شهزاده عنایت الله خان لخوا د جیویټ امریکایي انجنیر په نامه د همدې موضوع په ارتباط د ۱۳۳۳ق کال د روژې پر څلورمه صادر سوی و. پېښه داسي وه، چي سمیت ته یې په اندرابي کي د یوه حکومتي کور په لومړي پوړ کي د استوګني لپاره ځای ور کړی و. په لوړ پوړ کي د حبیبیې مدرسې دوه تنه استادان اوسېدل. سمیت له د غو دوو تنو استادانو سره په یوه کور کي خوښ نه و ځکه نو ده او مېرمني ته یې د مهمانخانې په (کوټي باغ) کوچنۍ خوني و ټاکلې او د خارجه دفتر د کارکوونکو لخوا ور وښوول سوې. دا خوني د سمیت پر طبعه برابري نه وې. وروسته امر وسو، چي د(کوټۍ نقاشي) پر مخامخ دي دوې ښې کوټې ور کړه سي. دا ځای هم د سمیت خوښ نه سو او ویې غوښتل، چي بیرته دي د اندرابۍ کور ور کړه سي. د پنجشنبې په یوه شپه یو استاد د سرای غولي ته د اودس لپاره راوتلی و. سمیت بړغ پر وکړ، چي څوک یې؟ د استاد لخوا د ځان له ښوولو سره سره سمیت ورباندي د سوټي واری وکړ او استاد یې بېهوښه کړ. تر واري د مخه یې استاد ته سپکي سپوري هم ویلي وې. استاد او سمیت دواړه شهزاده عنایت الله ته عارض سول. تر تحقیق وروسته شهزاده د استاد سیله وکړه او سمیت ته یې د قانون ماتولو له امله سزا ورکړه او په یوه فرمان کي یې جیویټ ته ولیکل(څرنګه چي ته د مسټر سمیت آمر یې، باید د ده په هغه سلوک، چي د قوانینو پر ضد یې سرته رسولی او په هغه جزا، چي زموږ

لخوا ور کړه سوې ده، خبر سې. ده ته باید خبر ور کړې، چي که په راتلونکي کي د ده یا د کوم بل چا لخوا د قانون پر ضد جزوي ترین اقدام وسي، سخته جزا به وموميٰ)[۱]

د حبيبيې مدرسې دغه استاد مولانا محمد علي قصوري نوميدی، چي د هند تبعه او د امير حبيب الله خان لخوا کابل ته د نوموړې مدرسې د چارو د سمبالولو لپاره را بلل سوی و. دی په ۱۹۱۵ع کي د مدرسې د مدير په توګه وټاکل سو. ده خپل خاطرات د "مشاهدات کابل و ياغستان" په نامه په يو کتاب کي خپاره کړي دي. دا کتاب تر دې ګړيه ما نه دی کتلی ځو ښاغلي عبدالمالک همت يې څو پاڼي ژباړلي او د "ميوند" مجلې د دوهم کال څلرمي ګڼې په ۱۵ مخ کې چاپ کړي دي. مولانا هورې بې له دې چي، د سمت نوم واخلي د خپلو وهلو ټکولو بيان کړی دئ.

وايي محمد علي قصوري په کابل کي له اوسېدونکو انګريزي مستخدمينو سره جوړ نه و او تل به يې شهزاده عنايت الله خان ته د هغوی په باب شکايتونه کول. دی پخپلو خاطراتو کي يو ځای ليکي چي په حبيبيه مدرسه کي د دوو خونو د زياتېدو د لګښت لپاره ده درې زره روپۍ اټکل کړي وې او د هغه وخت د انګرېزي سر انجنير لخوا اووه اتيازره روپۍ اټکل سوي وې. شهزاده مولاناقصوري ته د خونو د جوړولو کار وسپاره او هغه په دوه زره و درې سوه روپۍ باندي جوړي کړې. دې کار د ده او په کابل کي د اوسېدونکو انګريزي مستخدمينو ترمنځ مناسبات خړ پړ کړل مولانا محمد علي قصوري د هند د آزادۍ غوښتونکو له ډلي څخه و او له مولانا ابوالکلام آزاد، حکيم اجمل خان، مولانا عبيدالله سندهي او نوره مشرانو سره نژدې همکار و.

---

[۱] جيويټ ـ ۲۶۱ مخ.

سټ Sut

د اې. سي جیویټ امریکایي انجنیر مرستیال او په خټه انګرېز و. جیویټ یې افغانستان ته د راتلو یادونه کوي او وایي، چي (ده راته هغه وخت له هنده تیلګرام وکړ، چي زه له هندوستانه مخ پر افغانستان روانېدلم)[1] نوموړی د ۱۹۱۵م د اګسټ په سر کي جبل السراج ته د خپلي دندې لپاره ورسېدی او جیویټ د ده په ورتګ خوښ او لیکلي یې و(دی که څه هم یو خواګرزن سړی او کوټوب یې بیا بل سرباری و، خو دلته څوک هر راز استعداد ته اړتیا لري.[2] جیویټ له جبل السراج څخه د یوه لیک په ترڅ کي، چي د ۱۹۱۸کال د نومبر پر درویشتمه یې کښلی دئ، پېښور ته د بېکرد تابوت د انتقالولو جریان کاږي او په دې لړ کي د څو نورو بهرنیو مستخدمینو نومونه اخلي، چي د تابوت د لېږدولو لپاره له کابله جبل السراج ته په موټر کي رسېدلي وو. په هغوی کي د یوه نوم سټکلیف Sutcliffe دئ، چي غالبا به زموږ د بحث همدا سټ Sut وي. د نورو نومونه اورام Oram او مک لافلین Mclaughlin دي. د سورډ Sword په نامه د یو بل چا نوم هم په دغه ډله کي سته. دی له کابله پر موټرسایکل باندي جبل السراج ته د بیکر د پوښتني لپاره ورغلی و.[3] دا به ښایي په کابل کي لومړنی موټر سایکل وي، چي وارد سوی و.)

مسټر هالیډې Mr. Halliday

دی د کلکتې ښار د پولادو د یوې کمپنۍ استازی و، چي د امیر لپاره یې د پلونو، ماڼیو او کار خانو ټول پولاد برابرول[4] د ده په انجنیرۍ د کابل پر سیند باندي د جلال آباد او لغمان پر لاره د درونټې په سیمه

---

[1] جیویټ - ۲۵۶ مخ.
[2] هماغه اثر- ۲۶۱ مخ.
[3] هماغه اثر- ۳۲۳ مخ.
[4] جیویټ - ۲۵مخ حاشیه.

کي د اوسپني یو اوږد پل، چي اوږدوالی یې ۳۰۶فوټه و، د ۱۳۳۰ق کال د صفري په میاشت(۱۹۱۱م) کي جوړ سو. د نوموړي هالیډې په مهندسۍ په ګلبهار کي د نیلاب پل هم جوړ سوی دئ [1]. دغه پل د ۱۹۱۱ کال د اکتوبر پر یوولسمه(میزان ـ ۱۲۹۰ش) پرانیستل سو.

جېمز میلر James Miller

جیمز میلر د سکاټلینډ و. د امیر حبیب الله خان د پاچهۍ پر وخت یې د بهرني مستخدم په توګه کار کاوه. کابل ته د تګ نېټه یې غالباً ۱۹۰۷م کال دئ. جیمزمیلر د کابل د وړیو کارخانه، چي د ورځي یې درې سوه متره ټوکر تولیدولای سوای، په غزني کي د اوبو یو ډم او دوه درې د ګلف میدانونه جوړ کړي وو. غبار د دغه بند دجوړېدو کال ۱۹۱۲م بللی او لیکي، چي پنځوس زره جریبه مځکه یې خړوبوله (افغانستان در مسیر تاریخ... ۷۰۵مخ). د دغي فابریکې د پرانیستلو کال ۱۹۱۳م ښوول سوی دئ(پېښلیک ـ ۲۲۶مخ). د (کوټی ستاره)[*] د پراختیا پلان هم د نوموړي میلر لخوا برابر سوی و او د ده لخوا یې کار پر مخ وهل کېدی. دغه راز یې د امیر په مشوره په خورد کابل کي د اوبو یو بند جوړ کړ [2]. ویل کېږي، چي دی پر امیرحبیب الله خان دومره ګران و، چي زیاتره به یې په نیمه شپه، کله چي به خوب نه ورتلی، ځان ته ورباله او مجلس به یې ورسره کاوه[3]. له امیر سره به په ژمي جلال آباد ته هم تلی او هورې به یې ورسره د ګلف لوبه کوله. یو وخت ور ته د امیر لخوا د ګلف کلب نوی سیټ، چي په کابل کي جوړ سوی او د ده نوم و(نشان دولت) پکښې کینل سوی و، د سوغات

---

[1] تاریخي پېښلیک ـ ۲۲۴مخ.

[*] کوټي ستاره همدا اوسنۍ (د ستوري ماڼۍ) د بهرنیو چارو وزارت ماڼۍ ده.

[2] جیویټ ـ ۱۲۵ ـ ۱۲۶ مخونه.

[3] هماغه اثر ـ د ۲۵ مخ حاشیه.

٦٤٩٥١

(د ستوري ماڼۍ) همدا اوسني د بهرنيو چارو وزارت

په توګه ور کړه سو[۱] ده د امیر ځیني عکسونه هم اخیستي وه. امیر حبیب الله خان ور سره د خبرو په ترڅ کي په امریکا کي د جمهوري ریاست لپاره د ویلسن د کامیابېدلو خبر ور کړی و.[۲] ویلسن په ۱۹۱۲م کي د امریکا د جمهور رییس په توګه وټاکل سو. جیمز میلر په افغانستان کي اووه کاله تېر کړل. وروسته ناروغه سو او کورنۍ زور پر ولګاوه، چي بیر ته انګلستان ته ورستون سي، په پای کي په ۱۹۱۴م کال هندوستان ته په رخصتي ولاړ او بیر ته راستون نه سو. خپله استعفا یې امیر ته راولېږله. امیر د ده له دغه کاره ډېر ناراض و[۳].

ډاکټر اوون Dr. Owen

دغه انګرېز ادعا کوله، چي کیمیا پوه دی او له ګلانو څخه د عطرونو ایستلو کار کولای سي. کله چي یې امیر حبیب الله خان ته د دغه بیزنس وړاندیز کاوه. د ګلابو له پاڼو سره یې اصلي عطر ګډ کړي وه او امیر ته یې وړاندي کړل. د امیر ډېر خوښ سول. وروسته امیر ور ته اووه پنځوس زره ډالره ور کړل، چي د افغانستان لپاره په انګلستان کي د صابون د یوې کارخانې ماشین آلات رانیسي. دغه په اصطلاح ډاکټر پیسې واخیستلې او پر هغه مخ پر خپله تړه ولاړ او تری تم سو[۴]. جیویټ وایي، چي دا کیسه د ده تر وخت وړاندي پېښه سوې وه او د دغه ډاکټر یوه باوري انجنیر ور ته وروسته بیان کړې وه.

له امیر سره په اروپایي مستخدمینو کي ځیني دغه راز دروهلي کسان نور هم وه، چي موږ د جیویټ له یاداښتو له مخي په خبر یږو. زه په دې بر خه کي د جیویټ د کتاب د ۲۵۲-۲۵۵مخونو ټول مطالب

---

[۱] هماغه اثر - ۱۲۲ مخ.
[۲] هماغه اثر - ۱۲۷ مخ.
[۳] هماغه اثر - ۲۴۹ مخ.
[۴] جیویټ - ۲۵۳ مخ.

دلته رانقلوم. جیویټ لیکي: د امیر دا عادت و، کله چې به د خپلو اروپايي مستخدمینو لخوا ور ته د کارخانې د موادو برآورد وسو، نو به يې نوموړي شخص ته رخصتي ور کړه او د بڑآورد سویو موادو د پېرودلو لپاره به يې پیسې هم ور کړې. خو ځینو به د غدارۍ لاره واخیستله او له روپو سره به یو ځای د ډاکټر اوون په شان تری تم سول.[۱]

د ډاکټر اوون ترتري تم کېدلو وروسته امیر د بمبیي یو شرکت مجبور کړ، چې دوه تنه نور د صابون جوړولو د کارخانې لپاره ور ته راولېږي.[۲] هغوی داکار وکړ، خو یو تن له دوی دوو څخه امیر ته شکایت وکړ، چې دا بل سم سړی نه دئ او پر ځای دي يې دی وګومارل سي. ده درې کاله تېر کړل او په دغه مو ده کي يې د صابون جوړولو د کارخانې په نامه څلور دېواله را تاو کړل. ده به یوه لویه د اوسپني خولۍ پر سر ایښې وه او په چوکۍ کي به يې د بنایانو د کار نندارہ کوله. کله چې د بنایانو کار بشپړ سو، ده د دریو کلونو تنخواه واخیستله او هندوستان ته په رخصتي ولاړ. د کارخانې ټول پلانونه او نخشې يې له ځان سره یووړې او ورپسې تری تم سو.

یو بل څوک، چې ځانته يې د (افغانستان د حکومت لپاره د سر انجنیر) نوم ورکړی ؤ، د شاهي مانۍ لپاره د شلو کیلو واټو بر ېښنا او یو شمېر تیلفونو ذمه وهلې وه. ده هغه انګلیسی شرکت مجبور کړ، چې دی يې افغانستان ته لېږلی و، چې ده ته دي د پلورل سویو موادو د بیي په سلو کي لس ورکړه سي. که دا کار و نه سي، دی به له شرکت سره اړیکي وشلوي. جیویټ وايي، ده ما ته و ویل، چې لس په سلو کي خو ممکن نه وه او ده پیشنهاد وکړ چې په دې صورت کي په نو دی خپل

---

(۱) دا کیسه تردې کتاب وړاندي د جیویټ په هغه.مقاله کي راغلې ده چې د امریکا په متحده ایالاتو کي په خپرېدونکي مجلې Asia کي په ۱۹۱۰ جون کي خپره سوې ده. په دغه مقاله کي يې د امیر لخوا ورکړه سوي پیسې اووه څلوېښت زره ډالره ښوولي دي.

(۲) د دغو دوو تنو نومونه ما ونه موندل (هوتک).

مواد پر خرڅ کړي او زیاتي پیسې به تر لاسه کړي. ده وروسته امیر دې ته و هڅاوه، چي له هندوستانه تر کابله پوري د موادو لېږدولو لپاره د بخار تراکتور رانیسي (پر داسي سړک، چي لرګي په مشکله پکښې پیداکیږي او زیاتره برخه یې بې اوبو ده). کله چي تراکتور پېښور ته را ورسېد، څوک نه و، چي سره وا دې چوي. امیر انجنیر ته و ویل، چي پخپله دي ور پسې ولاړ سي او تراکتور دي راولي. انجنیر ولاړ او دې نتیجې ته ورسېد، چي بیرته افغانستان ته ستون نه سي او پر ځای یې خپله استعفا ور ولېږي... د تراکتور پیسې مخکي له مخکي ورکړه سوي وې... ده په هندوستان کي د کلکتې له یوه اخبار سره په مرکه کي و ویل، چي ده درې کاله په کابل کي د هایډروالکتریک پر پروژه او نورو بلاو بترو باندي کار وکړ... د کابل سراج الاخبار په دې برخه کي یو مطلب خپور کړ او دی یې غل و باله او ادعا یې وکړه، چي ده د حکومت پنځوس زره هندوستانۍ روپۍ تښتولي دي... جیویټ لیکي، د حیرانتیا وړ نه ده، چي د افغانانو په عقیده اروپایان ټول شیطانان دي.

دی زیاتوي: له دغو شاغلو اروپایانو څخه یو تن کوهستان ته راغی. یوه ورځ یې راته و ویل، چي غواړي د دغي سیمي لپاره پر امیر باندي د پنبه وو یوه کارخانه خرڅه کړي. ماور ته و ویل "تر دې بې ګټي کار بل نسته، ځکه په ټوله سیمه کي دومره پنبه نه پیدا کیږي، چي یوه اوونۍ دي کارخانه په وچلیږي".

ده اوریې و شورولې او وې ویل "بلا توره په پسې. زه خپله کارخانه خرڅوم او ځان ځني بېغمه کوم. د پنبه وو د کارخانې دغه ماهر، چي زیات مشهور هم و، و ویل "افغانان چي څومره ډېر و غولوې، هغومره ډېر پر ګرانیږي" او دا رشتیا وه... د امیر له فرانسوي اشپز پرته، چي یو ارټیسټ و او د زیاترو اروپایانو په شان یې د میاشتي یو زرهندۍ روپۍ تنخواه وه، نورو ټولو اروپایانو ځانونه انجنیران بلل...[1].

---

[1] د دغه فرانسوي اشپز د هویت په باب مي هیڅ و نه موندل. (هوتک).

جیویټ وایي: یوه ورځ امیر د زړه خواله راسره وکړه او د استخدام سویو اروپایانو له چلنده یې په نفرت سره شکایت وکړ او زیاته یې کړه "آخر زه یو پاچا یم. د یوه دوکاندار په شان چنې نسم وهلای" جیویټ زیاتوي، چې امیر پخپله له افغاني اصولو سره سم تل ډېر انصافداره و، ښه سلوک یې کاوه، ښه تنخواه یې ورکوله او په مقابل کي یې د مناسب چلند هیله هم لرله.

مولانا محمد علي قصوري چي په دغه وخت کي یې[1] د حبیبیې مدرسې د استاد او ور پسې د مدیر په توګه کار کاوه، پخپلو خاطراتو کي لیکي: " ... د یوه اسلامي حکومت دا فکر چي انګریز کارکوونکی د هغه مامور دی، ډېره ستره تېروتنه ده. انګرېز هر چیري چي وي ... هیڅکله خپل ځان د بل حکومت کارکونکی نه بولي، بلکي هغه ځان د انګرېز ملازم بولي او ټول کړه وړه یې د بریتانیې د اهدافو او عملي حکمت سره مله او برابر وي ... "[2]

د غاښو ډاکټر[×]

جیویټ د ۱۹۱۶م کال د دسمبر د دېرشمي نېټې په یوه لیک کي د غاښو د یوه امریکایي ډاکټر یادونه کوي، چي د ده دغاښو علاج یې په وړیا توګه ورکړی و. دی زیاتوي، چي دغه ډاکټر خورا ګپاوو سړی و، په عمر دېرش کلن ښکارېدی او په اوونۍ کي یې دوه زره روپۍ (۶۶۰ډالره) عاید درلود. د هر وار غاښ ډکولو پر سر یې اضافي سوغاتونه او بخششۍ هم ګټلې. په یوه سهار یې زما په مخ کي دوه ساعتونه وګټل. یوه دانه شهزاده ور کړه او بله سپه سالار نادر شاه.[3]

---

[1] میوند مجله ـ دوهم کال ـ څلورمه ګڼه ـ ۱۷ مخ.

[2] د دې ټولو دروهلو انجنیرانو بیانونه جیویټ په هغه مقاله کي راوړي دي چي په ۱۹۲۰ جون کي یې د Asia په مجله کي خپره کړې ده.

[×] د دغه ډاکټر نوم یې نه دئ راوړی او ماهم و نه موند.

[3] جیویټ د سپه سالار محمد نادر خان نوم هر ځای(نادر شاه) لیکلی وي؟ (هوتک)

دی وايي: یوه شپه زه د ده ځای ته ورغلم. دی پر کور نه و. چي راغی په یوه کڅوړه کي دوه سوه Sovereigns [1] ور سره وې، چي امیر صاحب د سوغات په ډول ور کړي وې. ده و ویل، چي امیر فکر کاوه، زه به یې وا نه خلم خو ګټه یې ور و نه رسوله. پر ده باندي سوغاتونه اوریدل. اصلاً خو له در باریانو سره یو څه کول، په تېره بیا د درد تسکینول، پخپله معنا د سوغاتونو او غټو جایزو ګټل.[2]

فینل Fanne l

دا سړی د امیر حبیب الله خان موټروان او په ختته انګریز و. د امیر لخوا د همدې کار لپاره استخدام سوی و. د میاشتي یې زر روپۍ تنخواه ورکوله. اووه کاله یې پر همدې دنده پرله پسې تېر کړل. په ۱۹۱۴م کال انګلستان ته دمعدې د زخم د علاج لپاره ولاړ او بیا راستون نه سو.

ټېلر Taylor

د دغه شخص یادونه د جیویټ په یاداښتو کي سته، نور یې نه پیژنم. جیویټ لیکي: د ۱۹۱۳کال د جنورۍ پر دیارلسمه د امیر لخوا راته د رخصتۍ اجازه راکړه سوه. هالیډې Halliday او ټېلر Taylor دوولس زره روپۍ را د غاړي کړې، چي په دې ډول زما سره د نغدو روپو شمېر د پرش زرو ته ورسېد(د څلورو یابو ګانو بار)[3]

---

[1] یو ډول د سرو زرو انګلیسي سکې وې، چي هري یوې یې یو پوند ارزښت درلود.

[2] د دغه ډاکټر بیان د جیویټ د کتاب په ۲۹۵ مخ کي راغلی دئ.

[3] جیویټ ـ ۱۷۶مخ. د هالیډې په باب وګورئ زما د همدې لیکني ۶۳ مخ. باید و ویل سي، چي دا اروپایي مستخدمینو نغدي پیسې له کابله تر پېښوره پر یابو ګانو وړل کېدلې. ځکه یو خو کاغذي نوټونه رواج نه وو او بل بانکي سیستم هم وجود نه درلود.

پیر کرافورډ perry Crawford
او
پاټریک کیلي Patrick Kelly

دوی دواړه د جبل السراج د برېښنا په دستګاه کي د مرستیال انجنیر په توګه کار کاوه. دوی د ۱۹۱۲ م کال د اپرېل پر اته ویشتمه کابل ته ورسېدل ۱۹۱۴م کال پوري هوري پاته وو. کرافورډ امریکایي و او جیویټ يې د یوه لایق سړي په توګه نوم اخلي او وايي "کله چي ده زما سره کار پیل کړ، نور انجنیران په کابل کي بېکاره ناست وو."[۱]

ډاربي Darby

دی د امیر حبیب الله خان لخوا د جیولوجیسټ په توګه د ډبرو د سکرو او قیمتي ډبرو د پلټلو لپاره استخدام سوی و. دی او مسټر هالیډې Halliday په یوه وخت کي له افغانستانه و وتل.[۲]

الکسانډر مکرابرټ Alexander Mcrobert

دی د انګلستان تبعه او د هند د کانپور ایالت د وړیو فابریکې مشر و. په ۱۹۱۸م کال افغانستان ته راغلی و، چي د خپلي کمپنۍ د پراختیا امکانات مطالعه کړي.[۳]

داسي ښکاري، چي د جېمزمیلر په لاس د وړیو کارخانه به د کانپور د همدغي کمپنۍ په همکارۍ جوړه سوې وي.[۴]

---

(۱) جیویټ - ۷۶، ۱۱۵ مخونه.

(۲) جیویټ - ۳۴ مخ حاشیه.

(۳) جیویټ - ۳۱۲ مخ.

(۴) و ګورئ: زما د همدې لیکني ۶۴ مخ.

رضابېګ

دا سړی په "شین سترګو" کي نه راځي او تورک و. د امیر حبیب الله خان په وخت کي يې نوم د بهرنیو مستخدمینو په کتار کي اخیستل کېږي. دی د باروت جوړولو متخصص و او د باروت جوړولو فابریکه د ده په مشري چلېدله. وايي ډېر شیک پوش سړی و او د وروستي اروپايي موډ جامې يې اغوستلې. د میاشتي يې څلور سوه ډالره تنخواه اخیستله. ده زیار ایست، چي بې دوده باروت جوړ کړي او ویل کېږي، چي پر دې کار بریالی هم سو[1] اروااښاد میر غلام محمد غبار د ده نوم اخلي او لیکي "در فابریکه حربی کابل نیز برای بار اول توسط رضا بیګ ترکی (باروت سفید) یا باروت بیدود ساخته شد.[2]

ډاکټر ماني بېګ

دغه تورکی جراح هم د امیر حبیب الله خان په مستخدمینو کي و. لوړ تحصیلات يې په پاریس کي سر ته رسولي و. د کابل ښار د روغتون مشري د ده پر غاړه وه. نوموړي. د شري ناروغۍ واکسین جوړ کړ. جیویټ د ده نوم اخلي او وايي، چي دغه روغتون د افغانستان په شرایطو کي بد روغتون نه و.[3]

ډاکټر منیر بای

دی هم د امیرحبیب الله خان په پاچهي کي د کابل د حکومتي روغتون مشر و. په کال ۱۹۱۴ع کي چي اوسکارفون نیدرمایر المانی له یوه هیئت سره کابل ته راغلی و، له نوموړي ډاکټر منیربای سره يې د بابر په بڼ کي کتلي و. ډاکټرمنیربای له دغه الماني هیئت سره ډېره

---

[1] جیویټ - ۳۰۶ مخ.
[2] غبار - افغانستان درمسیر تاریخ - ۷۰۵ مخ.
[3] جیویټ - ۳۰۸ مخ.

خواخوږي درلوده او د نوموړي هيئت او افغاني مقاماتو په تېره بيا د سردار نصرالله خان تر منځ د اړيکو د ټينګولو په کار کي هڅي کولې. نيدرماير پخپله سفرنامه کي د ډاکټرمنيرباى روغتون د کابل ښار په ختيځه برخه کي ښيي. (اوسکارفون نيندرماير... افغانستان د هند ستره دروازه - پښتو ژباړه ۶۴ مخ - ۲۰۰۰ م کال)

پای

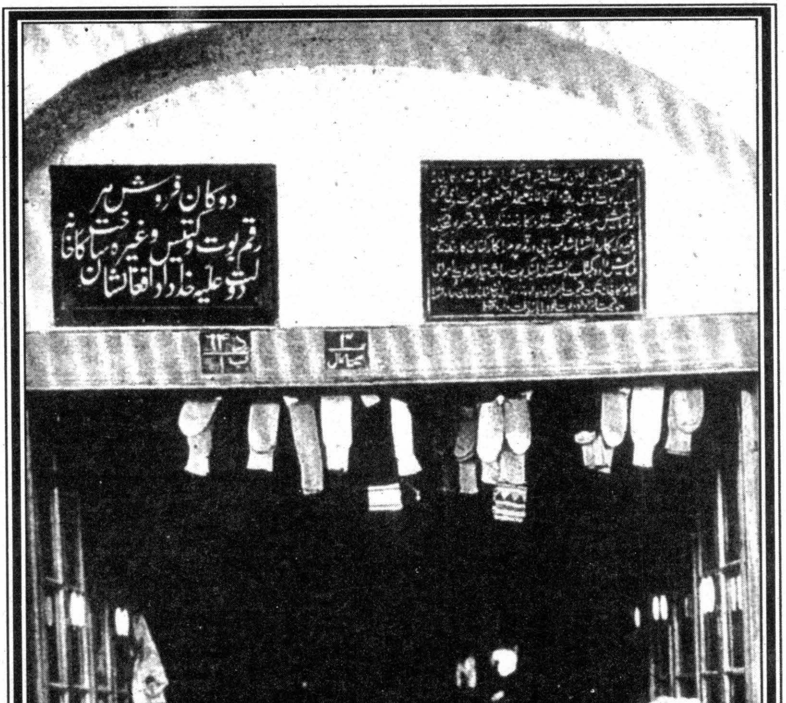

د افغاني مصنوعاتو د پلورلو دوکان

کابل ـ افغانستان ـ ۱۶۰۵ع

د غوربند پر سیند باندي د پله جوړولو د کار جریان
(د جیویټ عکاسي)

افغاني کارگران-۱۹۰۵ع

Blueeyed Employees

In Afghanistan

By:

Mohammad Masoom Hotak